

Södertörns högskola
Utbildningsvetenskap C

”Vad gjorde kvinnorna när männen skrev historia?”

En analys av gymnasieskolans läroböcker i historia

Uppsats HT 2007
Utbildningsvetenskap C
Författare:
Per Kassman
Rosemarie Krishnaswamy
Handledare: Christine Bladh

1. Inledning.....	5
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Teoretiska utgångspunkter.....	6
1.3 Urval och avgränsning	7
1.4 Presentation av källor	8
2. Bakgrund	9
2.1 Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande.....	9
2.2 Rösträttsrörelsen	11
2.3 Fackföreningsrörelsens framväxt	12
3. Tidigare forskning	13
3.1 Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande.....	13
3.2 Rösträttsrörelsen	15
3.3 Fackföreningsrörelsens framväxt	19
3.4 Gymnasieskolans läroböcker i historia.....	23
4. Skolans styrdokument	25
4.1 Lpf-94	25
4.2 Kurs- och ämnesplan för historia på gymnasiet	27
5. Metod.....	28
6. Analys av historieskildringarna i gymnasieskolans läroböcker.....	29

6.1 Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande.....	29
6.2 Rösträttsrörelsen	37
6.3 Fackföreningsrörelsens framväxt	44
6.4. Sammanfattning av analys.....	49
7. Sammanfattande diskussion	50
8. Käll- och litteraturförteckning.....	52
8.1 Källor	53
8.2 Skolans styrdokument.....	53
8.3 Rapporter från Skolverket.....	53

* Titeln ”Vad gjorde kvinnorna när männen skrev historia?”, är lånad från sången ”Det ska bli slut på rumban” (1976) av gruppen Röda bönor

Sammanfattning

Under vår utbildning till lärare i historia och svenska på gymnasienivå har vi i diskussioner ofta återkommit till hur vi upplevt att det finns en diskrepans mellan högskolelitteraturens historieskildring och den historieskrivning gymnasieskolans läroböcker förmedlar - hur vissa skildringar av idéer, händelser och skeenden i historien i gymnasieskolans historieböcker många gånger felaktigt skildras som vore de könlösa, det vill säga gällande för både män och kvinnor. I vilken omfattning framgår det i gymnasieskolans läroböcker att Rousseaus fria uppfostran uteslutande avsåg det manliga könet och hur skildras det könsspecifika i hans idéer? Vilken roll och vilket utrymme tilldelas kvinnorna i beskrivningen av kampen för allmän rösträtt i Sverige kring sekelskiftet 1900 och hur belyses fackföreningarnas initiala exkluderande av kvinnliga arbetare? Med fokus på ovanstående historiska företeelser och skeenden vill vi med detta arbete söka ta reda på om frågor som är könsspecifika skildras som könlösa i ett urval av historieläroböcker för gymnasiet publicerade i Sverige mellan åren 1982 och 2003.

Nyckelord: Historieläroböcker, Kön, Rousseau, Fackföreningar, Allmän rösträtt

Abstract

During our teacher training, focusing on history and Swedish at further education level, we have noticed a discrepancy in the way history is portrayed in further education and higher education literature. Accounts of historical ideas, events and developments have often wrongly been depicted as non-gender specific, that is, of equal relevance to both men and women. To what extent is it made clear in further education textbooks that Rousseau's treatise on education was exclusively aimed at the male gender, and how are the gender-specific aspects of his ideas described? What role and space are set aside for women in the accounts of the struggle for the universal right to vote in Sweden at the turn of the century in 1900, and how is the unions' initial exclusion of female workers portrayed? Focusing on the above historical events and developments, this study aims to examine whether or not gender-specific issues are described as gender neutral in a selection of history textbooks for further education published in Sweden between 1982 and 2003.

Keywords: History Textbooks, Gender, Rousseau, Unions, Universal right to vote

1. Inledning

Jag minns klart mina intryck när jag första gången läste *Emile*, boken där Rousseau i detalj redogör för hur människan bör uppfostras för att nå sin fulländning som människa och samhällsmedlem. Jag fängslades starkt av hur Rousseau, visserligen med svårighet, vrängde av sig konventionens tvångströja och skapade sin människa så förutsättningslöst det bara gick, t o m mera förutsättningslöst än vad som är praktiskt möjligt, och jag tvivlade inte ett ögonblick på att han med ”barnet”, ”han” och ”Emile” menade människan i tillblivelse. Min förvåning blev därför stor när jag kom till femte boken, som hade underrubriken ”Sophie eller kvinnan”. Där blev plötsligt konventionen och den praktiska nödvändigheten bestämmande för hela uppfostran av den andra halvan av mänskligheten, och det mesta av vad som sagts tidigare upphävdes.¹

Så beskriver Elisabeth Hammar i *Fostran till foglighet – Om kvinnans villkor i Rousseaus tänkande* sin första läsning av Rousseaus roman *Emile eller Om uppfostran* (först publicerad 1762). Den förvåning som hennes beskrivning skildrar är lik den förvåning vi själva upplevt och diskuterat under vår utbildning till lärare i historia och svenska på gymnasienivå. Vi har i diskussioner ofta återkommit till hur vissa skildringar av idéer, händelser och skeenden i historien många gånger skildras som allmängiltiga, hur historieböcker har en förmåga att göra frågor könlösa, när de ursprungligen var synnerligen könsspecifika. En, visserligen subjektiv, känsla infann sig: att det som grundskolans och gymnasieskolans läroböcker i historia lär ut förmedlar en bild som är om inte osann så åtminstone ofullständig i jämförelse med vad högskolans historielitteratur skildrar. Detta föranledde ett intresse hos oss för att undersöka hur det faktiskt ser ut i några av de böcker som idag används/alternativt finns tillgängliga i gymnasieskolan.

Skolan har ett uppdrag att förmedla kunskap, men vad är egentligen kunskap? Lena Olsson beskriver i sin bok *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985* hur kunskapsbegreppet, synen på vad som är kunskap, inte är något statiskt utan att det förändras över tid. Hon refererar till bland andra Henry Cöster som menar att kunskapen grundar sig på verkligheten och vår uppfattning av denna verklighet, och till Björn Skogar som, enligt Olsson, menar att: ”[...] det är mänsklig praxis som övergår till en objektiv, permanentad ”sanning”. En given ordning förklaras och försvaras genom att den får kognitiv giltighet. Kunskapen föregår således värderingen, den inbegriper och skapar den.”²

¹ Hammar, Elisabet (1983), ”Fostran till foglighet – Om kvinnans villkor i Rousseaus tänkande” i: *Kön, makt, medborgarskap – Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*, Red: Maud Eduards, Stockholm: Liber, s. 89

² Olsson, Lena (1986), *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985*, Lund: Liber, s. 12

Om man, som vi, utgår ifrån att den kunskap som läroböckerna förmedlar påverkar elevernas verklighetsuppfattning, att det påverkar deras tolkningar av både lokala och globala händelser och skeenden, så motiverar det en kritisk läsning av vad skolans läroböcker förmedlar.

1.1 Syfte och frågeställningar

Vår uppsats syfte är att undersöka hur Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande, kampen för allmän rösträtt i Sverige samt den svenska fackföreningsrörelsens framväxt skildras i läroböcker i historia vid gymnasieskolan. Detta för att ge svar på vår övergripande frågeställning: huruvida könsspecifika historiska idéer och skeenden framställs, i historieläroböcker, som könlösa, det vill säga som frågor gällande hela befolkningen, oavsett kön. Utifrån texter i ett urval historieläroböcker för gymnasiet, publicerade i Sverige mellan åren 1982 och 2004, ska vi undersöka följande:

- Framgår det att Rousseaus idéer om den fria uppfostran uteslutande avsåg det manliga könet; hur skildras hans könsspecifika tänkande?
- Hur skildras kvinnornas roll i kampen för allmän och lika rösträtt i Sverige kring sekelskiftet 1900?
- Hur belyses de svenska fackföreningarnas initiala exkluderande av kvinnliga arbetare?

1.2 Teoretiska utgångspunkter

Tidigare forskning har belyst hur Rousseaus fostransideal var könsbundna - vad som gällde för pojkar gällde inte för flickor och vice versa, vilket i förlängningen innebar att vad som gällde för män gällde inte för kvinnor. Vidare hur kampen för kvinnlig rösträtt mötte motstånd i samtliga politiska läger och att det "allmänna" i begreppet "allmän rösträtt" inte innefattade kvinnor samt hur fackföreningsrörelsen initialt inte var en rörelse för alla arbetare, utan bara för de manliga. Det finns med andra ord en annan historia att berätta bakom historiskt omvälvande idéer, beslut och skeenden. Hur och om denna "andra" historia skildras i gymnasieskolans läroböcker i historia har intresserat oss. Vår uppsats teoretiska utgångspunkt, i vår undersökning av de tre ovannämnda punkterna (Rousseau, kvinnlig rösträtt och fackföreningsrörelsen), utgår från följande:

- Elisabet Hammars beskrivning av Jean Jacques Rousseaus idéer om uppfostringsmetoder som könsspecifika, där den fostran som bör eftersträvas för pojkar är den raka motsatsen mot vad som bör eftersträvas för flickor och där synen på kvinnan som särskild från, och underordnad, mannen framträder tydligt.³ Hur Barbara Caine och Glenda Sluga beskriver dels vilken genomslagskraft och spridning dessa idéer hade, dels hur dessa uppfostringstankar var nära sammanbundna med hans idéer om hur de samhälleliga och politiska strukturerna borde vara ordnade.⁴
- Hur kvinnor vid demokratiseringsprocessen vid 1900-talets början vid sitt agiterande och sin kamp för rösträtt mötte starkt motstånd, enligt Christina Florin och Josefin Rönnbäck.⁵ Ett motstånd som enligt Rönnbäck inledningsvis inbegrep samtliga partier, och att den kvinnliga rösträtten var en icke-fråga för både liberaler och socialdemokrater till dess att den manliga rösträtten var genomförd, samt hur den ”allmänna” rösträtten initialt var långt ifrån allmän.⁶
- Bland andra Ulla Wikanders beskrivning av den tidiga fackföreningsrörelsen som en, i stor utsträckning, rörelse för manliga intressen.⁷ Och Eva Schmitz skildring av det motstånd och det negligerande som kvinnors medlemskap mötte i flera fackföreningar vid fackföreningsrörelsens framväxt.⁸

1.3 Urval och avgränsning

För att finna ett material att basera vår undersökning på så tillfrågades historielärarna på två gymnasieskolor, en i Stockholms innerstad och en i Botkyrka kommun, om vilka läromedel i ämnet de i huvudsak använder och för att få lite större bredd på undersökningen så tillfrågades även Botkyrkagymnasiets skolbibliotekarie om vilka historieläroböcker som ingår i deras

³ Hammar (1983) s. 90-101

⁴ Caine, Barbara & Sluga, Glenda (2003), *Europas historia 1780-1920 – Ett genusperspektiv*, Stockholm: Natur och Kultur, s. 28-30

⁵ Florin, Christina & Rönnbäck, Josefin (2001), ”Gamla och nya rum i politiken: Kvinnorösträttsrörelsen som bildningsprojekt” i: *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, Red: Christer Jönsson, Stockholm: Justitiedepartementet, s. 13-25

⁶ Rönnbäck, Josefin (2004), *Politikens genusgränser – Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*, Avesta: Atlas, s. 37-50

⁷ Wikander, Ulla (1992), *Delat arbete, delad makt: om kvinnors underordning i och genom arbetet – En historisk essä*, Uppsala: Uppsala universitet, s. 29-30

⁸ Schmitz, Eva (1982), *Kvinnor, Kamrater... - Kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbygge till slutet av 1930-talet*, Stockholm: Bokförlaget Röda Rummet, s. 13-38

biblioteksbestånd och som därmed finns tillgängliga för eleverna. Sammanlagt ingår sju historieläroböcker ämnade för gymnasieskolan i vår materialsamling.

1.4 Presentation av källor

Vårt källmaterial består av sju läroböcker som används eller har använts i undervisningen i ämnet historia på gymnasiet. De tidigaste böckerna – *Medeltid till nutid 1* och *Medeltid till nutid 2* – publicerades 1982 respektive 1983.⁹ Den senast publicerade boken - *Alla tiders historia A* - utgavs 2004 och är andra upplagan av en titel vars första upplaga också ingår i vår undersökning.¹⁰ Vidare har vi undersökt *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar* med utgivningsår 1990¹¹, *Epos – För gymnasieskolans kurs A* från år 2001¹² samt *Perspektiv på historien A* utgiven 2003¹³. Titlarna *Alla tiders historia A* och *Perspektiv på historien A* användes som ”huvudböcker”, dvs. som huvudsakliga källor i historieundervisningen, i de två nämnda gymnasieskolorna under tiden för denna undersökning (oktober-december 2007).

Som författare till *Medeltid till nutid 1* och *Medeltid till nutid 2* anges Sven Samuelsson ”Under medverkan av Lars Hildingson”. Vem som har skrivit vad uppges däremot inte. Artiklarna i *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar* är signerade och innehåller ett register över de 55 medverkande författarna. *Alla tiders historia A* – första upplagan och den delvis omarbetade andraupplagan – anger Hans Almgren, Börje Bergström och Arne Löwgren som författare, dock är själva texterna osignerade. I *Epos – För gymnasieskolans kurs A* anges vilka delar av boken som de fyra författarna – Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson, Karl Molin och Ann-Sofie Ohlander – ansvarar för. Som upphovsmän till texterna i *Perspektiv på historien A* står Hans Nyström och Örjan Nyström men det framkommer inte vem som har skrivit vad då de enskilda artiklarna är osignerade.

De undersökta läroböckernas omfattning gällande sidantal skiljer givetvis men böckernas uppbygg överensstämmer i huvudsak: huvudkapitel med underrubriker som avslutas med instuderingsfrågor samt ”nedslag” eller fördjupning i historiska händelser, personer eller idéer

⁹ Samuelson, Sven m.fl. (1982), *Medeltid till nutid 1 – Historia för gymnasieskolans 2-åriga kurser*, Örebro: Natur och Kultur, Samuelson, Sven m.fl. (1983), *Medeltid till nutid 2 – Historia för gymnasieskolans 2-åriga kurser*, Örebro: Natur och Kultur

¹⁰ Almgren, Hans m.fl. (2004), *Alla tiders historia A* (Andra upplagan), Kristianstad: Gleerups, Bergström, Börje m.fl. (2001), *Alla tiders historia A*, Kristianstad: Gleerups

¹¹ Graninger, Göran m.fl. (1990), *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar*, Uppsala: Almqvist & Wiksell

¹² Sandberg, Robert m.fl. (2001), *Epos – För gymnasieskolans kurs A*, Højbjerg, Danmark: Almqvist & Wiksell

¹³ Nyström, Hans m.fl. (2003), *Perspektiv på historien A*, Örebro: Gleerups

genom faktarutor eller texter vars inramning särskiljer dem från den övriga texten. De områden eller historiska skeenden som vår undersökning fokuserar på – Rousseau, rösträttsrörelsen och fackföreningsrörelsen – ges i de undersökta böckerna varierat utrymme, vilket vi kommer ta upp i vår analys.

Till sist i denna presentation av vårt källmaterial vill vi påpeka att vi inte gör anspråk på att förmedla en generell bild av hur gymnasieskolans läroböcker i historia ser ut utifrån hur de beskriver de tre skeenden vi studerat. Vad vår undersökning och analys visar gäller enbart det urval som vår materialsamling består av, med detta inte sagt att de inte kan visa på vissa likartade tendenser som kan ge en fingervisning av vad gymnasieelever kan stöta på i sina möten med läroböckernas historieskrivning.

2. Bakgrund

För att ge en bakgrund till Rousseaus uppfostringsideal och könsspecifika tänkande, rösträttsrörelsen och fackföreningsrörelsens framväxt så använder vi oss främst av Barbara Caines och Glenda Slugas *Europas historia 1780-1920 – Ett genusperspektiv*¹⁴, vilka, som titeln antyder, har ett europeiskt perspektiv på dessa frågor. Vad det gäller de två sistnämnda frågorna, rösträttsrörelsen och fackföreningsrörelsens framväxt, så har vi i vår undersökning visserligen koncentrerat oss på svenska förhållanden men anser ändå att det är av vikt att förmedla ett helhetsperspektiv i bakgrundsskildringarna, att förmedla hur situationen såg ut i Europa som helhet för att sedan via tidigare forskning smalna av perspektivet och gå in mer på specifikt svenska förhållanden. När vi skildrar bakgrunden till dessa idéer och skeenden så har vi valt att göra det under temarubriker med specifik anknytning till de olika undersökningsområdena.

2.1 Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande

Mot slutet av 1700-talet kan man, enligt Thomas Laqueur, se en övergång från ett enkönstänkande till ett tvåkönstänkande. Det förstnämnda innebar, mycket förenklat, en syn på kvinnan som en ofullbordad man, hierarkiskt underordnad mannen. Dock innebar enkönsmodellen även en föreställning av manligheten ordnad enligt en hierarkisk gradskala där både män och kvinnor inordnades och där den fulländade mannen var den eftersträvarsvärda slutpunkten, men som också förde också med sig en syn på kvinnan som möjlig kandidat till

¹⁴ Caine & Sluga (2003)

lägre eller högre grad av man. I och med övergången till tvåkönsmodellen så följde en föreställning om kvinnan som biologiskt särskild från mannen.¹⁵

Under denna tid är frågor om könsskillnader i hög grad aktuella i Europa och kvinnors insteg i det offentliga intellektuella och politiska livet, ständigt debatterade. Det allt mer dominerande tvåkönsstänkandet, med dess motsatstänkande kring könen motiverade kvinnans underordning och könen inordnande i separata sfärer. Detta för oss vidare in på Jean Jacques Rousseau och hans bok *Emile – eller Om uppfostran*, en bok som först publicerades år 1762 och som Caine och Sluga menar var: ”[...] kanske den mest betydelsefulla och vitt spridda text som klargjorde de sociala och politiska konsekvenserna av denna nya attityd till könsskillnader.”¹⁶

I *Emile – eller Om uppfostran* så presenterar Rousseau en ny pedagogisk modell där pojken Emiles fostran skall bygga på hans nyfikenhet och upptäckarlust och där hans förutsättningar skall bestämma undervisningens innehåll – kort sagt en fostran som utgår ifrån barnet och dess individuella intressen och förutsättningar. Målet var att utveckla Emiles förnuft och göra honom till en god moralisk och intellektuell *manlig* samhällsmedborgare, Rousseau föreskrev nämligen en helt annan fostran för Sophie, Emiles tilltänkta, framtida hustru. Sophies utbildning var raka motsatsen mot Emiles:

Emile skulle vara fri men Sophie hårt hållen – bokstavligen bunden vid en stol och tvingad att leka med dockor. Han skulle utveckla intellektuellt oberoende, medan hon skulle läras att sätta andras omdöme före sitt eget och följa omvärldens påbud. Han skulle uppmuntras att ha höga tankar om sig själv och visa upp sina talanger, medan hon måste lära sig att blygsamhet var den viktigaste egenskap en kvinna kunde ha.¹⁷

Dessa idéer om skilda uppfostringsmetoder för pojkar och flickor menar Caine och Sluga är nära sammankopplade med Rousseaus syn på hur samhällsordningen bör se ut; könen separata sfärer, mannen i den offentliga sfären och kvinnan i hemmets sfär, som en grundförutsättning för ett moraliskt gott och välordnat samhälle. Rousseaus tankar om kvinnors underordning och utestängning från det offentliga, fick stor spridning i Europa och fungerade även som belägg för det riktiga i kvinnors rättsliga underordning.¹⁸

¹⁵ Laqueur, Thomas (1994), *Om könen uppkomst*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion

¹⁶ Caine & Sluga (2003) s. 28

¹⁷ Caine & Sluga (2003) s. 29

¹⁸ Caine & Sluga (2003) s. 28-32

2.2 Rösträttsrörelsen

Fram till andra hälften av 1800-talet hade kvinnors deltagande i den offentliga sfären få manliga förespråkare. Inte minst gällde detta kvinnornas deltagande i det politiska livet och i den pågående demokratiseringsprocessen, där rösträtten stod i fokus, i Europas länder. Även radikala grupper som chartisterna i England, det land i vilket den organiserade kvinnorrättsrörelsen skulle komma att slå igenom, delade uppfattningen att kvinnor skulle vägras politiska rättigheter som rösträtt.¹⁹ Det är först på 1860- och 1870-talen som kampen för kvinnlig rösträtt får fäste i Storbritannien genom organiserandet av suffragetrörelsen.²⁰ På flera centralorter i Storbritannien bildades rösträttskommittéer och med tidskriften *Women's Suffrage Journal* får rörelsen ett gemensamt organ. Från delar av det manliga liberala politiska lägret får rörelsen stöd för kravet på kvinnlig rösträtt, inte minst från den framstående liberalen John Stuart Mill vars bok *Förtrycket av kvinnorna* (1869) - översatt till flera språk och läst runt om i Europa - kom att bli en viktig bok för rörelsen.²¹

Under hela artonhundratalet möts rösträttsrörelsen och kravet på kvinnlig rösträtt av motstånd, ett motstånd som intensifieras i slutet av århundradet – i Storbritannien bland annat genom offentliga möten organiserade av särskilda antisuffragettsällskap.²² Det intensiva motståndet mot kvinnlig rösträtt och rösträttsrörelsen sammanfaller med föreställningar om ett samhällets förfall genom uppluckring av en traditionell könshierarki. Kvinnors ökade närvaro i det offentliga rummet ses av det manliga intellektuella och vetenskapliga etablissemangen i Europa som en bidragande orsak (trots det faktum att många länder i Europa hade lagstiftat mot kvinnors medverkan i politiska sammanhang) till en samhällelig degenerering.²³ Motståndet är riktat mot en rörelse vars förespråkare tidigare har betonat måttlighet i sina krav och stöd för traditionella familjevärderingar men som nu, runt sekelskiftet, kräver samma politiska och juridiska rättigheter som männen ”samt en social och sexuell frihet som knappast hade diskuterats alls sedan 1790-talet.”²⁴ Det är i England och Frankrike kring 1890-talet som begreppet ”feminist” börjar användas och feminismen slår igenom i Europa.²⁵

¹⁹ Caine & Sluga (2003) s. 71

²⁰ Rosen, Andrew (1979), "Emily Davies and the Women's Movement, 1862-1867" i: *The Journal of British Studies*, The University of Chicago Press

²¹ Caine & Sluga (2003) s. 127

²² Caine & Sluga (2003) s. 189

²³ Caine & Sluga (2003) s. 177

²⁴ Caine & Sluga (2003) s. 195

²⁵ Caine & Sluga (2003) s. 189-190

2.3 Fackföreningsrörelsens framväxt

Vid 1800-talets mitt började arbetare organisera sig i fackföreningar, föreningar som, enligt Caine och Sluga, vid detta tidiga skede arbetade för att förbättra villkoren för de manliga arbetarna och som ofta motarbetade kvinnliga dito. Tankar om nödvändigheten av separata sfärer för män och kvinnor för att upprätthålla en moraliskt god samhällelig ordning, som vi känner igen från Rousseaus idéer, florerade ännu i Europa och medelklassens ideal om det goda föredömliga hemmet fick starkt fäste även i arbetarklassen. Detta resulterade i att den arbetande kvinnan blev något av en anomali; långt ifrån idealet om den hemmavarande hustrun/dottern som upprätthållare av det moraliskt föredömliga hemmet. Många yrken stängdes också i det närmaste för de arbetande kvinnorna eftersom de ansågs såsom varande olämpliga för den kvinnliga naturen och inom de yrken där kvinnor arbetade så fick de *betydligt* lägre lön än männen även i de fall där de utförde samma arbetsuppgifter. Vad man måste komma ihåg är att det var många kvinnor som var tvungna att arbeta för att klara sin försörjning. Detta gällde inte bara de ogifta kvinnorna, inom både arbetar- och medelklass, utan även många av de gifta var tvungna att bidra ekonomiskt för familjens fortlevnad och hade med andra ord inte någon möjlighet att vara den hemmets bevarare som idealet föreskrev. Mannen ansågs bära vara familjens försörjare och kvinnans eventuella inkomst sågs som komplementär till denna huvudförsörjning, vilket hjälpte till att underbygga föreställningar om kvinnans arbete som varande av mindre vikt och den kvinnliga arbetaren som mindre skicklig.²⁶

Att man under 1800-talet såg hemmet och hushållet som kvinnans naturliga sfär åtföljdes av föreställningar om att de nya arbetstillfällena som skapats i industrialiseringens kölvatten sågs som manliga sfärer. Majoriteten av dessa nya arbeten innehades också av män och även i exempelvis textilfabriker med många kvinnliga anställda så sköttes de flesta mer kvalificerade arbetsuppgifterna av män eftersom manlighet uppfattades som synonymt med skicklighet. Det växte också fram ett motstånd från många manliga arbetares sida, mot de kvinnliga arbetarna då de sågs både som konkurrenter om arbetena och som medförare av risken att männens löner skulle sänkas om allt för många kvinnor, med sina låga lönenivåer, anställdes.²⁷

²⁶ Caine & Sluga (2003) s. 58-79

²⁷ Caine & Sluga (2003) s. 58-79

Caine och Sluga menar att motståndet mot de kvinnliga arbetarna var utbrett och att: ”Inte många radikala, socialister eller fackföreningsmän var beredda att lyssna på kvinnors åsikter och krav. Snarare insisterade de på att kvinnor skulle förbli under sina mäns beskydd.”²⁸

Kvinnors vara eller icke-vara i arbetslivet, och hennes villkor där, samt hennes eventuella medlemskap i fackliga och socialistiska organisationer debatterades flitigt bland Europas arbetarorganisationer under den här tiden och många män stödde den lagstiftning som begränsade kvinnors situation på arbetsmarknaden.²⁹

3. Tidigare forskning

När vi redovisar vad tidigare forskning visar så har vi även här valt att göra det under temarubriker som anknyter specifikt till de undersökta områdena. Vi använder oss även av några aktuella rapporter utgivna av Skolverket som berör det undersökta källmaterialet, det vill säga vad tidigare forskning kring just gymnasieskolans läroböcker i historia visar.

3.1 Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande

Barbara Caine och Glenda Sluga förmedlar, som titeln på deras bok anger³⁰, Europas historia mellan åren 1780-1920 ur ett genusperspektiv och gör detta genom att undersöka hur: “[...] historiska nyckelfrågor om identitet, arbete, hem, politik och medborgarskap, allmänt sett och i specifika nationella sammanhang, har formulerats och utvecklats.”³¹ De menar att Rousseaus fostransideal var distinkt könsspecifika och att detta var något han mycket tydligt uttryckte. Rousseaus tankar om hur en kvinna och en man bör vara, som fick stor spridning i Europa, fungerade också som ett rättfärdigande av kvinnors samhällsliga, rättsliga, sociala och politiska subordination. När exempelvis den franska deklARATIONEN av de mänskliga rättigheterna fastslogs år 1789 syntes det vara en deklARATION av just de *mänskliga* rättigheterna, men som Caine och Sluga påpekar så innebar i praktiken begreppet ”människa” man. Som ett led i det rousseauanska tänkandet om könsskillnader föll det sig i mångas ögon naturligt att utestänga kvinnorna från flera av de rättigheter män ägde. Och enligt Rousseau var kvinnans separerande från det offentliga livet, till det privata; som en moraliskt högtstående, dygdig hemmets bevarare, en förutsättning för att kunna skapa och upprätthålla en stabil samhällsordning. Detta

²⁸ Caine & Sluga (2003) s. 71

²⁹ Caine & Sluga (2003) s. 71-85

³⁰ Caine & Sluga (2003), *Europas historia 1780-1920 – Ett genusperspektiv*

³¹ Caine & Sluga (2003) s. 15

separerande skulle vara ett skydd för henne själv eftersom Rousseau menade att det fanns en fara i att kvinnor uppehöll sig i det offentliga rummet då de skulle kunna dra till sig männens uppmärksamhet vilket i förlängningen skulle kunna leda till sexuell lössläpplighet. Kvinnan borde överhuvudtaget inte vistas utanför hemmet enligt Rousseau.³²

Även Ulla Wikander, som i *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950*³³, med Franska revolutionen som startpunkt och 1950-talet som slutpunkt, skildrar kvinnoarbetets utveckling i Europa, berör Jean Jacques Rousseau. Hon belyser den motsättning som finns mellan Rousseaus idéer om jämlikhet mellan människor och hans tankar om kvinnors annorlundahet. Han hade en komplementär syn på kvinnan; kvinnan kompletterar mannen men hon är inte hans jämlike, tankar som synes gå stick i stäv med jämlikhetsidealet.³⁴ Vilket inflytande fick då dessa idéer i Sverige?

Jo, Ulla Manns visar, i sin avhandling *Den sanna frigörelsen – Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921*³⁵, vilken skildrar den borgerliga kvinnorörelsens idéutveckling under perioden 1880-1921, på hur det i och med romantikens genombrott i Sverige vid 1800-talets början sprids en människosyn baserad på antaganden om könens själsliga olikhet vilken förenades med Rousseaus polära könsföreställningar. Manns beskriver Rousseaus syn på kvinnan som varande passiv, känslomässig och intellektuellt underlägsen mannen och med den huvudsakliga uppgiften att behaga densamme inom hemmets sfär, och menar att: ”Kvinnor betraktades på en teoretisk nivå framförallt som könsvarer, uteslutande satta i relation till hem och familj. Kvinnan som individ och människa, höjd över könstillhörigheten, var en mer ovanlig idé.”³⁶

För att, mer specifikt, utreda vad Rousseau uttrycker angående sina fostransidéer så tar vi Elisabet Hammar till hjälp. Hon analyserar i ”Fostran till foglighet”³⁷ Rousseaus kvinnosyn och lyfter fram vilka orsaker Rousseau presenterar för att rättfärdiga de diametralt motsatta fostransmetoderna gällande pojken Emile och flickan Sophie. Ledstjärnan som rättfärdigar metoderna synes vara Naturen. Kvinnan och mannen skall fostras och agera enligt sin natur; där det manliga könet är starkt, förnuftigt och intellektuellt överlägset och det kvinnliga

³² Caine & Sluga (2003) s. 28-38

³³ Wikander, Ulla (1999), *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950 – Genus, makt och arbetsdelning*, Uddevalla: Atlas

³⁴ Wikander (1999) s. 45-46

³⁵ Manns, Ulla (1997), *Den sanna frigörelsen – Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag

³⁶ Manns (1997) s. 36

³⁷ Hammar (1983)

passivt, känslomässigt och svagt; och där det förstnämnda är satt att styra och det sistnämnda att lyda.

När Rousseau talar om Emile så menar han att pojken skall ledas av sin inneboende nyfikenhet och lust och inte låta sig påverkas av andras omdömen. Han hävdar också vikten av att hysa respekt för den mänskliga värdigheten och den inre friheten hos (pojkbarnet). Vad det gäller flickan, Sophie, så skall hon i motsats till Emile vänja sig vid att vara underkastad tvång eftersom det är bra för det kvinnliga kön vilkas egenskaper inkluderar bland annat list vilken, enligt Rousseau, till skillnad mot den förvärvade falskheten, är medfödd. Rousseau motiverar även de skilda uppfostringsmetoderna med att: ”Om kvinnan liknade mannen mer, skulle hon förlora sin attraktionskraft och därmed sin enda makt över mannen.”³⁸ Det ligger med andra ord i kvinnans eget intresse, enligt Rousseau, att upprätthålla denna ordning. Som tidigare nämnts så har Rousseaus texter, och därigenom hans idéer, haft stor spridning och påverkan både över tid och rum. Och tveklöst är det en fascinerande tanke som Elisabet Hammar ger uttryck för:

Med tanke på det intresse, ibland entusiasm, som oräkneliga samhällsbyggare, pedagoger, moralister m fl ägnat studiet av Rousseaus verk, inte bara före och under den franska revolutionen, utan under hela den tid som förflutit sedan dess, är det onekligen hisnande att föreställa sig hur kvinnosynen – och kanske rentav kvinnans villkor – kunde ha gestaltat sig, om just han sett henne på ett annat sätt.³⁹

3.2 Rösträttsrörelsen

I antologin *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, till minne av rösträttsreformen 1919-1921, undersöker Christina Florin och Josefin Rönnbäck bland annat vilka strategier som sekelskiftets rösträttskvinnor använde sig av för att nå sina mål samt vilka feministiska konsekvenser rösträttsrörelsen fick i förlängningen. Florin & Rönnbäck visar hur politiskt engagerade kvinnor blev alltmer delaktiga i det offentliga rummet runt sekelskiftet 1900 och hur kampen om kvinnlig rösträtt formades till ett bildningsprojekt för kvinnor, genom bland annat skriftställning, föreläsningar och kursverksamhet. Florin & Rönnbäck menar att detta bildningsprojekt resulterade i en politisk medvetenhet hos kvinnor som syftade till erövring av nya fält som kvinnor varit exkluderade från: ”Med politiken och rösträtten som redskap skulle nya fält erövrats. Politiken kunde bli en ny arena för kvinnor där de kunde utöva påverkan på

³⁸ Hammar (1983) s. 94

³⁹ Hammar (1983) s. 101

samhället.”⁴⁰ Florin & Rönnbäck menar att det var intagandet av talarstolen, hittills förbehållen männen, som skulle få kvinnorna in på den politiska offentliga arenan och pekar på den offensiv av möten som skedde under åren för rösträttskampen. Florin & Rönnbäck menar att intagandet av talarstolen – en maktens symbol – gör rösträttskvinnorna gränsöverskridande inte bara i ideologisk bemärkelse utan även i ”rumslig bemärkelse”. Det offentliga rummet var inte längre enkönat när kvinnorna väl hade överträtt den osynliga gräns som skiljde den offentliga maktens rum – förbehållet männen - från det privata och politiskt maktlösa rummet – förbehållet kvinnorna.⁴¹ Vidare pekar de på det strategiska handlande som krävdes av rösträttskvinnorna då de: ”[...] utmanade en institution som männen behärskat i århundraden – staten – och det komplicerade nätverk av makt [s]om staten representerade. Detta väckte vrede och hårt motstånd.”⁴²

Florin & Rönnbäck hävdar att rösträttsrörelsens frammarsch och den offentliga debatt som följde med den var en viktig del i den politiska och diskursiva omvandling av könens relationer som skedde i takt med det moderna samhällets framväxt.⁴³ Författarna lyfter fram hur inte bara antalet kvinnor som börjar delta i det offentliga livet kring sekelskiftet 1900 ökar, utan framförallt hur kvinnor går samman oavsett samhällsklass och bildar en massrörelse för kvinnors lika rättigheter.⁴⁴ De framhäver också den betydelse som den riksomfattande organisationen Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) har haft för efterföljande kvinnorörelser. Florin & Rönnbäck menar att organisationen LKPR inte bara, tillsammans med andra organisationer som Fredrika Bremer-förbundet, Vita bandet, den socialdemokratiska kvinnorörelsen och liberala grupper, var betydelsefull under rösträttskampen åren 1902-1921 – den grundlade också: ”[...] en viktig politisk infrastruktur för kommande kvinnorörelser”.⁴⁵

I Politikens genusgränser – Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap redogör och analyserar Josefin Rönnbäck bland annat de politiska skeendena under rösträttskampens år. Hon visar hur kampen för en manlig rösträtt var överordnad kampen för en kvinnlig rösträtt och hur, i den svenska demokratiseringsprocessen, : ”[...] kön i allra

⁴⁰ Florin & Rönnbäck (2001) s. 13

⁴¹ Florin & Rönnbäck (2001) s. 25

⁴² Florin & Rönnbäck (2001) s. 13

⁴³ Florin & Rönnbäck (2001) s. 14

⁴⁴ Florin & Rönnbäck (2001) s. 14

⁴⁵ Florin & Rönnbäck (2001) s. 14

högsta grad var väsentlig.”⁴⁶ Hon visar hur motståndet mot kvinnlig rösträtt dominerade i samtliga politiska partier i riksdagen och hur sällan frågan om kvinnlig rösträtt överhuvudtaget debatterades i riksdagen.⁴⁷ Hon lyfter fram att: ”Inte förrän männens rösträtt var genomförd tog liberalerna och socialdemokraterna upp kvinnorösträtten på sina program och började att motionera i enlighet med sina partiprogram.”⁴⁸ Rönnbäck diskuterar också vad hon kallar för ”princip-motstånd” och ”tillsvidaremotstånd” – motstånd mot kvinnlig rösträtt utifrån ideologiska och taktiska skäl:

Till en början mötte kvinnorösträttsfrågan motstånd från samtliga partier och i båda kamrarna. Man kan skilja mellan ”princip-motstånd” som handlade om att i alla lägen stänga ute alla kvinnor och kvinnlighet från politiken och ett ”tillsvidaremotstånd”. Båda resulterade dock i samma sak, nämligen att kvinnor utestängdes.⁴⁹

Också Niklas Stenlås tar upp de politiska turerna och motsättningarna i rösträttsfrågan i sin text *Demokratins vedersakare? Högerens kam för och emot demokratin* i antologin *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*.⁵⁰ Stenlås undersöker hur motsättningarna såg ut mellan de konservativa rösträttsmotståndarna och de mer moderata, rösträttsvänliga krafterna inom den politiska högern. Han lyfter bland annat fram hur frågan om kvinnlig rösträtt inte lyckades få något fäste inom högerpartiet: ”Till skillnad från andra partiets kvinnoorganisationer lyckades det inte högerkvinnorna att ändra sitt partis inställning till kvinnlig rösträtt, innan dess att rösträtten ändå genomfördes 1919-21 på grund av yttre tryck.”⁵¹ Stenlås menar att en av anledningarna till högerens ointresse för frågan om kvinnlig rösträtt var att högerens riksdagspartier inte byggde på gräsrotsrörelser och att det därför inte fanns något intresse att föra in nya politiska representanter. Dessutom, skriver Stenlås, tillät inte Allmänna valmansförbundet kvinnliga medlemmar vilket resulterade i att högerkvinnorna bildade en självständig organisation, Stockholms Moderata Kvinnoförbund.”⁵²

Hur det politiska vardagsarbetet för kvinnlig rösträtt kunde se ut visar Gunella Björk i en artikel med rubriken i *Det politiska vardagsarbetet för rösträtt och medborgarskap* i tidigare

⁴⁶ Rönnbäck, Josefin (2004), *Politikens genusgränser – Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*, Avesta: Atlas, s. 246

⁴⁷ Rönnbäck (2004) s. 50

⁴⁸ Rönnbäck (2004) s. 37

⁴⁹ Rönnbäck (2004) s. 46

⁵⁰ Stenlås, Niklas (2001), ”Demokratins vedersakare? Högerens kamp för och emot demokratin” i: *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, Red: Christer Jönsson, Stockholm: Justitiedepartementet

⁵¹ Stenlås (2001) s. 62-63

⁵² Stenlås (2001) s. 68

nämnda antologi, *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*.⁵³ Liksom Florin & Rönnbäck diskuterar Björk kvinnans exkluderande från det offentliga samhället och påpekar att även om stora delar av den manliga befolkningen saknade rösträtt så var det inte på grund av deras könstillhörighet, som kvinnorna. Björk menar att då kvinnorna var omyndiga och förvägrade ekonomiska, civila och politiska rättigheter var handlingen för en kvinna att gå med i och agera i någon av sekelskiftets många nybildade kvinno föreningar också: "[...] ett inlägg i en diskussion om vad det skulle innebära att vara medborgare i det nya samhälle som höll på att växa fram."⁵⁴

Kampen för kvinnlig rösträtt inom arbetarrörelsen behandlar Eva Schmitz i ett kapitel i sin bok *Kvinnor, Kamrater... - Kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbyggnad till slutet av 1930-talet*.⁵⁵ Liksom Stenlås har belyst debatten och motsättningarna om kvinnlig rösträtt inom den politiska högern, påpekar Schmitz att även om kravet på lika rösträtt för män och kvinnor slogs fast vid bildandet av det socialdemokratiska arbetarpartiet 1889, så var det ingen självklarhet att driva eller genomföra kravet om det kunde försvåra arbetet med att driva igenom manlig rösträtt:

1906 krävde de socialdemokratiska kvinnorna att partistyrelsen skulle sammankalla till en extra kongress för att ompröva partiets ställning till kvinnlig rösträtt. SAP lät förslaget gå ut till omröstning bland arbetarkommunerna i landet, men majoriteten avsåg kvinnornas begäran om extra kongress.⁵⁶

Schmitz visar här, som Rönnbäck, hur underordnad kampen för kvinnlig rösträtt var kampen för manlig rösträtt. Schmitz belyser också hur de ideologiska motsättningar, vänster kontra höger, försvårade en gemensam front för de kvinnliga rösträttsaktivisterna:

LKPR:s linje var att kämpa för rösträtt för kvinnor på samma villkor som männen. Det innebar att man inte kämpade för att få bort de spärrar som fanns för vissa grupper, t ex fattigvårdsstrecket. Enskilda socialdemokratiska kvinnor var anslutna till LKPR, men då LKPR vidhöll sin linje blev motsättningarna snart för stora. På den internationella Socialistiska kvinnokonferensen i Köpenhamn år 1910 fastställdes det att de socialistiska kvinnorna icke skulle arbeta med de borgerliga kvinnosaksrörelserna i rösträttsfrågan utan tillsammans med de socialistiska partierna.⁵⁷

⁵³ Björk, Gunnela (2001), "Det politiska vardagsarbetet för rösträtt och medborgarskap" i: *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, Red: Christer Jönsson, Stockholm: Justitiedepartementet

⁵⁴ Björk (2001) s. 85

⁵⁵ Schmitz, Eva (1982)

⁵⁶ Schmitz (1982) s. 56

⁵⁷ Schmitz (1982) s. 57

Schmitz pekar på den ”dubbla” situation som de socialdemokratiska kvinnorna som kämpade för kvinnlig rösträtt befann sig i: ”Å ena sidan partiets inställning till kvinnorösträtten och å andra sida[n] LKPR:s nonchalerande av arbetarkvinnornas krav.”⁵⁸

De hinder som försvårade kampen för kvinnors rösträtt beskriver Christina Florin i *Kvinnor får röst – Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*:

Kvinnors krav på rösträtt måste förstås som ett led i en allmän demokratiseringsprocess där varje steg framåt stötte på krafter som ville bromsa och bevara maktbärande institutioner intakta. Om ”nya” grupper som kvinnor (eller industriarbetare, omyndiga, skuldsatta eller fattighjälpsstagare) fick inflytande över politiken kunde traditionella hegemonier gröpas ur. Det rörde sig om systemens tröghet, traditionens tyngd och starka tankefigurer om olika kategoriers platser och roller. Manliga eliter ur olika läger var rädda för följderna av rösträttens utvidgning och ville göra viktiga avgränsningar i medborgarskapet.⁵⁹

Ett än större hinder än den traditionella politiska hegemonin var föreställningar om könet, manligt och kvinnligt, och dess medföljande könsmaktordning: kvinnan som irrationell, känslös och passiv och i behov av ledning. Mannen som rationell, stark och med förmåga att leda. Florin pekar på detta och hur de statliga institutionerna genomsyrades av föreställningen om politisk verksamhet som en strikt manlig verksamhet.

Det fanns en bestämd uppfattning om vad det innebar att vara röstberättigad, att representera andra, att ha ansvar, följa lagen, vara omutlig, självständig och kunskapsökande och sträva efter hela nationens bästa – alla dessa egenskaper motsvarade mansidealet i de sociala skikt som strävade efter politiskt inflytande. *Homo politicus* var en *homo maskulinum*. Om kvinnor fick rösta och representera i staten gick det på tvärs mot den invanda tankefiguren om medborgaren som en oberoende man och staten som en manskropp.⁶⁰

3.3 Fackföreningsrörelsens framväxt

Om vi så backar några steg tillbaka, till tiden innan kvinnor drivit igenom kravet på rösträtt, och förflyttar oss till den tid vid mitten av 1800-talet då fackföreningarna uppstod, så möter vi en föreningsrörelse där övervägande delen av medlemmarna var män och där kvinnors arbete i specifika yrkeskategorier, men även kvinnors lönearbete i allmänhet, ofta motarbetades.⁶¹

⁵⁸ Schmitz (1982) s. 59

⁵⁹ Florin, Christina (2006), *Kvinnor får röst – Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Falun: Atlas, s. 53-54

⁶⁰ Florin (2006) s. 54

⁶¹ Caine & Sluga (2003) s. 58

I sin essä *Delat arbete, delad makt: om kvinnors underordning i och genom arbetet – En historisk essä*⁶², vilken problematiserar arbetsdelningen mellan män och kvinnor och ojämlikheten däri, så skildrar Ulla Wikander hur det vid decennierna kring sekelskiftet 1900 kom att bli allt mer vanligt förekommande att arbetare organiserade sig fackligt och hur dessa organisationer, som i första hand arbetade för att förbättra förhållanden och villkor för manliga arbetare, koncentrerade även sin medlemsvärvning till denna halva del av befolkningen. Tankar om att kvinnor skulle vara svårorganiserade florerade under denna tid, något som Wikander avfärdar som myter utan reell förankring i verkligheten.⁶³

Mannen förväntades vara familjens huvudsakliga försörjare och kvinnors inkomster sågs som ett komplement till hushållets ekonomi, en föreställning som i förlängningen ledde till en syn på den kvinnliga arbetaren som okvalificerad och oprofessionell, det vill säga hennes arbetspotential nedvärderades.⁶⁴ Förutom åsikten att kvinnors löner endast skulle komplettera männens, fanns också bland de europeiska fackföreningarna en liknande komplementär syn på vilken typ av arbete hon förväntades utföra: "[...] kvinnor skulle göra det män inte gjorde och vice versa."⁶⁵ Ett polärt tänkande och ett sfärernas separerande som vi mött vid ett flertal tidigare tillfällen med andra ord.

I Gunnela Björks *Att förhandla sitt medborgarskap – Kvinnor som politiska aktörer i Örebro 1900-1950*⁶⁶, som är en studie av kvinnors politiska arbete ur ett lokalt perspektiv, möter vi återigen idéerna om den svårorganiserade arbetarkvinnan, en bild som Björk beskriver som återkommande i fackföreningars medlemstidningar, protokoll och jubileumsskrifter vid tiden kring sekelskiftet 1900. Hon menar att kvinnor visserligen organiserade sig senare och i lägre grad än män men att detta kan ha berott på det motstånd deras organiserande mötte och att kvinnornas påstådda organiseringspassivitet överdrivits, att avvikelser från den manliga graden av organisation i själva verket inte var så stor. Liksom Ulla Wikander diskuterar Björk, utifrån sitt lokala perspektiv, hur fackföreningsrörelsen främst arbetade för förbättringar av den manlige arbetarens villkor och hur kvinnors arbetssituation var mer eller mindre en icke-fråga, men menar att detta inte hindrade kvinnor från att aktivt delta i det fackliga arbetet.⁶⁷

⁶² Wikander, Ulla (1992)

⁶³ Wikander (1992) s. 29-30

⁶⁴ Caine & Sluga (2003) s. 79

⁶⁵ Wikander (1999) s. 68

⁶⁶ Björk, Gunnela (1999), *Att förhandla sitt medborgarskap – Kvinnor som politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Bjärnum: Arkiv avhandlingsserie 52

⁶⁷ Björk (1999) s. 71-79

Gunnela Björk refererar också till Björn Horgbys studie av textilarbetareförbundets fackliga verksamhet under mellankrigstiden i Norrköping där Horgby menar att:

[...] manliga arbetare ändrade strategi gentemot kvinnliga arbetare i början av 1900-talet: från utestängning från fackföreningen till utestängning från inflytande i fackföreningen. Så kunde t ex kvinnlig särorganisering ge tillfällig utdelning i form av fler kvinnliga styrelseledamöter, men i längden rådde de inte på männens utestängningsstrategier.⁶⁸

Den särorganisering som nämns ovan är något som även Eva Schmitz tar upp i *Kvinnor, Kamrater... - Kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbygge till slutet av 1930-talet*⁶⁹. Hon menar att det under slutet av 1890-talet blev allt vanligare att kvinnor organiserade sig fackligt och att de då, bland annat på grund av manligt motstånd mot ett samorganiserande, skapade nya avdelningar inom de redan existerande fackföreningarna. Hon skriver vidare att när de första fackföreningarna bildades var sällan kvinnliga arbetare medlemmar och att: "I de upprop man gick ut med för att organisera arbetarna, nämndes inte de kvinnliga arbetarna, inte heller stod det inskrivet i stadgarna att även de kvinnliga arbetarna fick vara medlemmar."⁷⁰ Undantag fanns dock och Tobaksarbetarförbundet, som när det inrättades gick ut med upprop riktade särskilt till de kvinnliga arbetarna, var ett sådant.

Ulla Wikander skriver att fackföreningarna, som bildats för att värna arbetarnas intressen, i princip kom att ha en separerande effekt; en uppdelning mellan manlig och kvinnlig arbetskraft.⁷¹ Och den kvinnliga delen betraktades, som bland andra Eva Schmitz visar, som en okvalificerad, icke-produktiv och billig arbetskraft vars arbetsinsatser, även om de var fullt jämförbara med en manlig kollegas, betalades med hälften så mycket i lön som denne kollega. Kvinnors arbete sågs också som ett hot såtillvida att hon var en konkurrent om arbetstillfällen, en potentiell lönesänkare samt en påstådd orsak till familjers upplösning.⁷²

Kvinnors lika villkor på arbetsmarknaden kunde motarbetas även på statlig nivå. Ulla Wikander ger oss ett exempel där folkskolläraarnas lönenivå, efter ett riksdagsbeslut som år 1906 fattats i samråd med folkskolläraryförbundet, könsbaserades; kvinnliga folkskollärares lönenivå skulle ligga under deras manliga kollegors. Hur motiverades då ett sådant beslut? Jo,

⁶⁸ Björk (1999) s. 185

⁶⁹ Schmitz (1982)

⁷⁰ Schmitz (1982) s. 38

⁷¹ Wikander (1992) s. 29

⁷² Schmitz (1982) s. 13, 17, 21

ecklesiastikminister Fridtjuv Berg menade att: ”Lärare och lärarinnor prestera måhända *lika mycket* arbete – och säkerligen *lika värdefullt* arbete, men de prestera helt visst icke *samma slags* arbete.”⁷³ Lika mycket, lika värdefullt men av ett annat slag ansågs den kvinnliga arbetsinsatsen vara vilket, förvirrande nog, motiverade den ojämlika lönesättningen.

Sundsvallsstrejken, som ägde rum år 1879 blev något av en gnista som tände arbetares vilja att organisera sig fackligt. I Sundsvallsstrejken så var det (manliga) sågverksarbetare som lade ner arbetet i protest mot arbetsvillkoren. Några år senare, år 1881, skedde den första kända kvinnliga strejken. Den utbröt bland tändsticksarbetare i Jönköping och fick efterföljare bland annat i Stockholm där murarsmäckorna år 1888 kämpade för, och till sist fick, högre lön. Eva Schmitz ger oss ytterligare exempel på strejker initierade och genomförda av kvinnor och betonar kvinnornas insatser under dessa strejker: ”Strejkerna bland kvinnorna under slutet av 1800-talet visar på en orubblig kampvilja där man inte gav sig förrän man fått igenom sina krav.”⁷⁴

När andelen kvinnor ökade inom industrin och antalet strejker bland de kvinnliga arbetarna blev fler så växte, inom arbetarrörelsen, insikten fram om vikten av att även kvinnorna organiserades fackligt. Eva Schmitz menar att det inte bara skedde för att tillvarata kvinnornas intressen utan att det också skedde dels för att kvinnornas låga löner annars riskerade att påverka de manliga arbetarnas löner i en negativ riktning, och dels som en följd av detta, för att kvinnorna med sina låga löner annars riskerade att konkurrera ut männen på arbetsmarknaden. Att kräva lika lön blev ett sätt att motverka detta, men detta krav mötte i arbetarrörelsens ledning ett passivt motstånd och det var istället fackföreningens kvinnoavdelningar som blev de drivande aktörerna bakom detta och andra jämlikhetskrav.⁷⁵

När så det Socialdemokratiska Arbetarpartiet (SAP) bildades år 1889 i Sverige så fanns fortfarande en passivitet vad det gällde att driva kvinnofrågor vilket ledde till att kvinnorna valde att organisera sig separat i socialdemokratiska kvinnoklubbar. Ideologiskt stod dessa under SAP:s vingar men de var i praktiken hänvisade till att själva driva sina frågor skriver Eva Schmitz och tar upp ett exempel från SAP:s första kongress där endast en kvinnlig delegat deltog och vars motion om kvinnors organisering fick följande gensvar:

⁷³ Wikander (1992) s. 27

⁷⁴ Schmitz (1982) s. 24, se även s. 24-26 för exempel på där kvinnor strejkat för sina rättigheter

⁷⁵ Schmitz (1982) s. 39-40

Då ju kvinnans intressen äro gemensamma med mannens och då hennes deltagande i arbetarrörelsen skulle i väsentlig mån gagna partiet och till stor del underlätta mannens arbete och kamp mot kapitalet så uppmanar kongressen varje proletariats kvinna, att icke stå ligkiltig, utan med all kraft och energi deltaga i striden och ställa sig solidarisk med mannen” (Protokoll fört vid SAP:s kongress 1889 sid 15.)⁷⁶

Kvinnorna uppmanas att vara solidariska med männen men det omvända yttras det inget om. Flera motioner skulle följa som liksom denna första fick obetydlig uppmärksamhet och stöd av moderpartiet. Uppfattningen att kvinnorna skulle stödja männen i deras kamp och den kvinnliga kampen som av underordnat intresse menar Schmitz är en inställning som SAP många år framöver präglades av och det var en inställning som, tre år efter partiets bildande, fick till följd att de socialdemokratiska kvinnorna valde att starta Stockholms Allmänna Kvinnoklubb.⁷⁷

I denna tidigare forskning så möter vi således ett motstånd mot kvinnors fackliga organiserande baserat på bland annat: en oro för konkurrens om arbetstillfällen om allt för många kvinnor etablerar sig på arbetsmarknaden, en rädsla för att kvinnors låga löner skall påverka mäns löner i en negativ riktning, idéer om vad för slags arbete som är lämpat för kvinnor samt farhågan att familjer skall splittras om kvinnorna lämnar hemmen för att arbeta.

3.4 Gymnasieskolans läroböcker i historia

Från att ha sett vad tidigare forskning visar angående de tre områden vi undersöker så går vi nu vidare till att belysa en aktuell analys av gymnasieskolans historieläroböcker. I en rapport utgiven av Skolverket, på uppdrag av regeringen år 2006, undersöker olika forskare läroböcker i ämnena historia, samhällskunskap, religionskunskap samt i biologi/naturkunskap, alla ämnade antingen för grund- eller gymnasieskolan. I läroboksurvalet fokuserar analyserna, med utgångspunkt i och i jämförelse med läroplanernas värdegrund, på hur frågor om kön, religion, etnisk tillhörighet, funktionshinder samt sexuell läggning framställs. I rapporten så understryks även vikten av att man inom skolan diskuterar och reflekterar kring hur innehållet i läroböckerna står i förhållande till vad just läro- och kursplaner föreskriver, med andra ord resonerar kring hur de förhåller sig gentemot skolans uppdrag.⁷⁸ Av intresse för vår undersöknings del är de avsnitt som skildrar hur kön framställs i historieläroböcker.

⁷⁶ Schmitz (1982) s. 41

⁷⁷ Schmitz (1982) s. 42-43

⁷⁸ ”I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker” Rapport 285 (2006), Skolverket

Rapporten klarlägger att den starkast gemensamma nämnaren i historieläroböckerna är användandet av könsneutrala benämningar. Att vid skildringar av mänskliga verksamheter och förhållanden, trots att sammanhanget vari benämningarna används antyder att det är specifikt män man syftar på, använda sig av allmänna beteckningar. Förutom dessa allmänna beteckningar så är osynliggörandet alternativt underrepresenterandet av kvinnor något som karakteriserar flertalet av böckerna. Könsperspektiv saknas emellertid inte, men det är ofta särskilt från huvudtexten och utesluts ur kapitlens sammanfattningar. Eller som rapporten uttrycker det:

I majoriteten av läroböckerna behandlas dessutom kön, könsrelationer och könsmakt i ett eller flera särskilda avsnitt, vilka kan liknas vid isolerade öar. Innehållet i dessa särskilda avsnitt om kön följs sällan upp i läroböckernas övriga delar. Det är således ovanligt att ett könsperspektiv genomsyrar en hel lärobok. Flickor och kvinnor kan därför inte enbart finna delar av ämnesinnehållet kränkande utan även ha svårt att identifiera sig med innehållet.⁷⁹

Undantag finns dock och *Epos A*, en historielärobok för gymnasiet A-kurs, synes vara ett sådant. Enligt rapporten är det den enda av läroböckerna som har ett genomgående problematiserande av könsfrågor.

Britt-Marie Berge och Göran Widding är de forskare som skrivit den rapport vilken ligger till grund för den delen i Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund?” som behandlar frågor om hur kön framställs i läroböcker. I deras underlagsrapport⁸⁰ ställer de, med referens till en progglåt från 1970-talet, den ironiska frågan ”Vad gjorde kvinnorna när männen skrev historia?”, och menar att det ännu trettio år efter det att denna låt skrevs är en synnerligen aktuell fråga. De lyfter fram hur kvinnor är antingen osynliggjorda eller underrepresenterade i läroböckernas historieskrivning, även inom sådana områden där det vore i hög grad befogat att denna halva del av befolkningens erfarenheter, prestationer och villkor åskådliggjordes.

De manliga personerna och verksamheterna är överrepresenterade i historieläroböckerna och flertalet historiska skeenden skildras utan att ordet ”kvinna” nämns medan männen implicit är närvarande genom de allmänna benämningarna och de sammanhang vari de figurerar. Detta, hävdar Berge och Widding, kan få till följd att flickor dels inte känner sin delaktighet i den historieskrivning som förmedlas, dels att de, och alla andra som är angelägna om en relevant

⁷⁹ ibid. s. 43

⁸⁰ Berge, Britt-Marie & Widding, Göran (2006), ”En granskning av hur kön framställs I ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund?””

historieskrivning, känner sig kränkta av detta osynliggörande. Berge och Widding kommer till slutsatsen att:

[...] exempel på kvinnors kamp och framgångar lyser med sin frånvaro i de flesta av de granskade läroböckerna i historia. Den kvinnliga underordningen befasts därmed i historieläroböckerna och det torde vara svårt för flickor att identifiera sig som den grupp som haft betydelse genom historien.⁸¹

Med utgångspunkt ur vad denna rapport skildrar så förefaller det berättigat för elever att ställa sig frågan om vad kvinnor gjorde när männen skrev historia; de är ju så uppenbart icke-representerade i det historiska arv som skolans läroböcker förmedlar.

4. Skolans styrdokument

Den nu gällande läroplanen, 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf-94), är den läroplan vi utgår ifrån i denna undersökning. Vi är medvetna om att ett par av läroböckerna i vårt källmaterial publicerades då den föregående läroplanen, 1970 års läroplan för gymnasieskolan (Lgy-70), ännu var gällande och att dessa böcker författats med dennas riktlinjer i åtanke. Vi är emellertid ute efter hur även dessa tidiga läroböcker förhåller sig till nu aktuella läro- och kursplaner eftersom de, även om de publicerades innan Lpf-94 trädde i kraft, fortfarande finns tillgängliga för elever att läsa och därför även av intresse att undersöka hur de förhåller sig till aktuella styrdokument.

Vad det gäller historieämnet så har vi, förutom ämnesbeskrivningen, valt att koncentrera oss på kursbeskrivningen för historia A då de undersökta läroböckerna främst är ämnade för denna nivå.

4.1 Lpf-94

I 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna, (Lpf-94), så står under rubriken ”Skolans värdegrund och uppgifter” att några av de grundläggande värden som skolan skall förmedla och förankra hos eleverna är jämställdhet mellan kvinnor och män samt alla människors lika värde. Här står också att undervisningen skall vara allsidig och saklig⁸² Lpf-94 fastslår även att: ”Skolan skall aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Eleverna skall uppmuntras att utveckla sina intressen utan fördomar om vad som är kvinnligt

⁸¹ Berge & Widding (2006) s. 16

⁸² Lpf-94 s. 46-47 i: *Läraryboken* (2003)

och manligt.”⁸³ En av skolans huvuduppgifter anges vara att förmedla sådana kunskaper som bildar: ”[...] den gemensamma referensram som alla i samhället behöver.”⁸⁴

En annan huvuduppgift är ge eleverna träning i att granska fakta och tänka kritiskt och under rubriken ”Riktlinjer” meddelas att lärarens undervisning skall, både vad det gäller upplägg och innehåll, återspegla både kvinnliga och manliga perspektiv.⁸⁵

Under rubriken ”Mål och riktlinjer” poängteras återigen det kritiska tänkande som eleven skall ha uppnått efter genomgången utbildning dels under underrubriken ”Kunskaper, Mål att sträva mot”: ”Skolan skall sträva mot att varje elev i gymnasieskolan [...]: kan använda sina kunskaper som redskap för att: kritiskt granska och värdera påståenden och förhållanden [...] kan bedöma skeenden ur svenskt, nordiskt, europeiskt och globalt perspektiv.”⁸⁶ Dels under underrubriken ”Mål att uppnå”: ”[Att eleven] har förmåga att kritiskt granska och bedöma det eleven ser, hör och läser för att kunna diskutera och ta ställning i olika livsfrågor och värderingsfrågor [...]”⁸⁷

Sammanhang och samband som en förutsättning för kunskapsutveckling är också något som i Lpf-94 lyfts fram under rubriken ”Kunskaper och lärande”: ”Elevernas kunskapsutveckling är beroende av om de får möjlighet att se samband. Skolan skall ge eleverna möjligheter att få överblick och sammanhang, vilket fordrar särskild uppmärksamhet i en kursutformad skola.”⁸⁸

Sammanfattningsvis så ingår i skolans uppdrag att bland annat: verka för jämställdhet mellan könen, bedriva en allsidig och saklig undervisning som speglar både manliga och kvinnliga perspektiv samt träna eleverna i kritiskt tänkande och faktagranskning. Och för att främja elevernas kunskapsutveckling: vikten av en undervisning där eleverna kan sätta olika kunskaper i relation till varandra vilket ger eleverna möjligheter att se sammanhang och samband.

⁸³ Lpf-94 s. 47 i: *Läraryboken* (2003)

⁸⁴ Lpf-94 s. 48 i: *Läraryboken* (2003)

⁸⁵ Lpf-94 s. 48, 55 i: *Läraryboken* (2003)

⁸⁶ Lpf-94 s. 52-53 i: *Läraryboken* (2003)

⁸⁷ Lpf-94 s. 54 i: *Läraryboken* (2003)

⁸⁸ Lpf-94 s. 49 i: *Läraryboken* (2003)

4.2 Kurs- och ämnesplan för historia på gymnasiet

Från gymnasieskolans uppdrag smalnar vi så av perspektivet något och går till historieämnets uppdrag, dess mål och syfte. I ämnesbeskrivningen för historia på gymnasienivå står följande under rubriken ”Ämnets syfte”:

Utbildningen i ämnet historia syftar till att både i det korta och i det långa perspektivet skapa sammanhang och bakgrund för individer och samhällen. Syftet är även att fördjupa förståelsen av skeenden och företeelser över tiden och i rummet, vare sig det gäller vardagsliv eller storpolitik. De historiska studierna skall också visa och klarlägga olika krafter som påverkar samhällen och människor.⁸⁹

Andra syften som nämns är bland annat: att skapa historisk medvetenhet och att utveckla ett kritiskt och analytiskt tänkande.⁹⁰ Och under rubriken ”Mål att sträva mot” står det att i sin historieundervisning skall skolan sträva mot att:

- ”[...] eleven utvecklar kunskaper om historiska strukturer, utvecklingslinjer och förändringsprocesser som ger sammanhang och bakgrund för individ och samhälle”
- ”[...] eleven utvecklar förståelse av historiska företeelsers och skeendens bakgrund och samband, vare sig det gäller storpolitik eller vardagsliv”
- ”[...] eleven utvecklar förmågan att självständigt resonera och föra ett samtal utifrån ett historiskt perspektiv.”⁹¹

Liksom i Lpf-94 så betonas här med andra ord betydelsen av sammanhang och samband, förståelsen av skeenden och att utveckla ett kritiskt tänkande. Förutom detta så framhålls strävan efter att hos eleverna utveckla kunskaper om bland annat historiska förändringsprocesser och förståelse av bakgrunden till historiska skeenden.

I gymnasieskolans A-kurs i historia kan man under rubriken ”Mål som eleverna skall ha uppnått efter avslutad kurs” läsa bland annat att:

- ”Eleven skall kunna analysera historiska problem och tolka orsakssammanhang bakom historiska förändringsprocesser”
- ”Eleven skall kunna beskriva det historiska skeendet utifrån olika perspektiv med insikt i den historiska kunskapens tidsbundenhet”

⁸⁹ s 1 i: Ämnesbeskrivning för historia på gymnasieskolan, www.skolverket.se

⁹⁰ s 1 i: Ämnesbeskrivning för historia på gymnasieskolan, www.skolverket.se

⁹¹ s 1 i: Ämnesbeskrivning för historia på gymnasieskolan, www.skolverket.se

Samt att:

- ”Eleven skall kunna diskutera några av dagens händelser utifrån ett historiskt perspektiv”⁹²

Vad krävs då för att uppnå ett visst betyg i historia A? Jo, för betyget Godkänt så är ett par av kriterierna:

- ”Eleven ger bakgrund och sammanhang till några skeenden och företeelser i vår tid.”
- ”Eleven sätter in sig själv i ett historiskt sammanhang.”⁹³

För betyget Väl godkänt så är ett kriterium att:

- ”Eleven visar prov på kritisk hållning i resonemang om historiska problem och källor, bearbetar materialet samt motiverar sitt ställningstagande.”⁹⁴

Och så slutligen då betyget Mycket väl godkänt där två av kriterierna är som följer:

- ”Eleven diskuterar utifrån ett historiskt perspektiv dagens problem och redogör för det egna samhällets framväxt och historiska identitet samt visar därvid medvetenhet om vilka konsekvenser skilda förhållningssätt kan få i framtiden.”
- ”Eleven reflekterar, resonerar och drar slutsatser utifrån bedömningar av olika källors och kvarlevors värde.”⁹⁵

Även här möter vi således strävan efter att utbilda kritiskt tänkande, analyserande elever som i kursen historia A även skall lära sig att: tolka orsakssammanhang bakom olika förändringsprocesser samt beskriva historiska skeenden utifrån olika perspektiv.

5. Metod

Vi undersöker vad ett antal texter i gymnasieläroböcker i ämnet historia explicit och implicit uttrycker i fråga om fackföreningsrörelsens framväxt i Sverige, Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande samt kampen för rösträtt i Sverige. I analysen av texterna är

⁹² s 1 i: Kursbeskrivning för historia A, www.skolverket.se

⁹³ s 1 i: Kursbeskrivning för historia A, www.skolverket.se

⁹⁴ s 1 i: Kursbeskrivning för historia A, www.skolverket.se

⁹⁵ s 1-2 i: Kursbeskrivning för historia A, www.skolverket.se

utgångspunkten att jämföra det som texterna explicit ger uttryck för med vad tidigare forskning lyfter fram om ovannämnda undersökningsområden samt vad skolans styrdokument anger i exempelvis kursplaner och ämnesbeskrivningar.

Genom att jämföra läroböckernas framställning och beskrivningar med tidigare forskning vill vi se om det finns en diskrepans mellan den historiebereskrivning som eleverna får ta del av och den som ges i annan forskning. Utifrån denna eventuella diskrepans kan vi därefter se om läroböckerna i historia uppfyller de krav som formuleras i skolans styrdokument. Vidare kan vi på detta sätt undersöka vad för slags historia läroböckerna, genom inkluderandet och exkluderandet av olika historiska skeenden och aktörer, implicit förmedlar.

För att finna material i läroböckerna som berör våra tre undersökningsområden har vi inledningsvis sökt efter nyckelord som "Rousseau", "rösträtt", "demokratisering", "kvinnor", "uppfostransideal", "fackföreningar" med flera, i läroböckernas person- och sakregister, kapitel- och underrubriker samt i innehållsförteckningar. Dessa sökord har lett oss till textavsnitt som är relevanta för vår undersökning. Dessutom har vi sökt relevant material genom att läsa avsnitt i läroböckerna som behandlar tidsperioder eller områden där vi trott oss kunna hitta texter förknippade med våra tre undersökningsområden. Läroböckernas avsnitt om Första världskriget, mellankrigstiden och 1700-talet är exempel på sådana tidsperioder och områden. I vår läsning av källmaterialet har vi också undersökt hur begrepp som exempelvis "allmän", "folk" och "barn" används - vilka hänsyftar dessa begrepp till? I den mån de förekommer och av oss uppfattas som relevanta för undersökningen har vi även analyserat bilder och bildtexter relaterade till de undersökta frågorna.

6. Analys av historieskildringarna i gymnasieskolans läroböcker

6.1 Rousseaus uppfostringsideal och hans könsspecifika tänkande

Av de undersökta läroböckerna så är det två som specifikt tar upp Rousseaus idéer om hur fostran bör utövas. I *Medeltid till nutid 1* från år 1982 beskriver man detta på följande sätt:

Rousseau hade emellertid inte bara nya idéer om samhällets uppbyggnad. Även när det gällde uppfostran och utbildning var han en föregångsman. I sin roman *Émile* skildrar han en pojkes uppfostran. Han utgår ifrån att också barnet har ett eget liv och att detta måste respekteras lika mycket som den vuxnes. Det krävs alltså av uppfostraren, att han verkligen sätter sig in i barnets sätt att vara. Endast med detta som utgångspunkt kan man ge barnet en uppfostran som kan leda till lycka och harmoni. Om man låter bli att tvinga barn att tänka och uppträda som vuxna, lägger man en god grund för den vidare utbildningen.

Erfarenhet och självverksamhet skall hela tiden vara vägledande principer. Rousseau menar, att det som man lär sig enbart genom att läsa böcker aldrig blir riktigt egna kunskaper. Många av Rousseaus uppfostringsidéer betraktas idag som självklara, men det skulle faktiskt dröja ända in i vårt eget århundrade innan de accepterades mer allmänt.⁹⁶

Över denna text finns en bild föreställande en mor med sina två barn och deras barnjungfru i en överklassmiljö vilken ser ut att vara från 1700-talet⁹⁷. Barnen som är klädda i kläder liknande de vuxnas, manas av jungfrun fram till sin moder till vilken de överränner en blomma. Till bilden möter vi följande text:

Här uppvaktar två barn under överinseende av en barnjungfru sin mor. Förfärdiga familjers barn uppfostrades av tjänstefolk. De blev tidigt små vuxna, vilket framgår t ex av deras klädedräkt på bilden. Könnsrollerna var starkt markerade i barnens uppfostran. En flicka förbereddes tidigt för sin uppgift som hustru och värdinna i ett förmöget hem. Mot all den onaturlighet som denna bild återger gick Rousseau till storm.⁹⁸

Redan inledningsvis talar man, i den förstnämnda texten, med andra ord om att boken *Emile* handlar om en pojkes fostran. Detta är något som man emellertid därefter i texten alltmer fjärrar sig ifrån genom användandet av allmänna begrepp som ”barn”, ”barnet” och ”barnets”, vilket gör att den initiala beskrivningen i det närmaste suddas ut till förmån för en allmängiltig tolkning av det allomfattande barnbegreppet. I denna text ligger det ett implicit antydande om att det är allmängiltiga fostransidéer som Rousseau presenterar, detta trots att man inledningsvis nämnt att det gäller en pojkes fostran. Just genom att i början skriva ”en pojkes fostran” men därefter referera till denne som ”barn” i allmänhet förmedlas en uppfattning om att denna fostran faktiskt gällde *barn* och inte bara *pojkbarn*.

När man så till bildtexten ger en antydning om att pojkars och flickors fostran skilde sig åt, kopplas detta inte på något vis samman med Rousseaus idéer om det riktiga i ett sådant tillvägagångssätt. Och när sedan Rousseaus kritik mot den ”onaturliga” fostran som bilden återger nämns som avslutande ord i direkt anslutning till: ”Könnsrollerna var starkt markerade i barnens uppfostran. En flicka förbereddes tidigt för sin uppgift som hustru och värdinna i ett förmöget hem.”, är det inte underligt om elever drar slutsatsen att Rousseau var kritisk till, förutom det faktum att barn kläddes och fostrades till små vuxna, att könnsrollerna var starkt markerade, så som texten anger.

⁹⁶ Samuelson, Sven & Hildingsson, Lars (1982), s. 157

⁹⁷ i källförteckningen över lärobokens bilder saknas hänvisning till just denna bild varför konstnär samt årtal inte kan fastställas

⁹⁸ Samuelson, Sven & Hildingsson, Lars (1982), s. 157

Läroboksförfattarna ger även uttryck för en förundran över att det ”faktiskt” dröjt så länge innan många av Rousseaus fostransidéer tämligen allmänt accepterades som ”självklara”. Detta motiverar oss att ställa frågan: Är det inte troligt att de av Rousseaus fostransidéer som, enligt läroboksförfattarna, numera accepterats, sannolikt accepterats under antagandet att de omfattar *alla* barn och inte bara pojkarna; att detta accepterande kommer sig av den typ av selektiva läsning och skildring av Rousseau idéer, där det könsspecifika får ge vika för och omvandlas till det allmängiltiga, som vi i denna lärobok ges prov på? Detta är dock, om än intressant, en annan diskussion och en som vi inte kommer att fördjupa oss i här.

Den andra av läroböckerna som också tar upp Rousseau uppfostringsideal är *Vägar till nuet* från år 1990 där vi, i en text författad av Karin Johannisson, möter följande skildring av Rousseaus uppfostringstankar:

Men för att förverkliga det samhället [som Rousseau förespråkar, min anm.] måste en ny medborgare skapas. Ett mycket konsekvent program för att uppfostra den nya människan lägger Rousseau fram i boken *Emile*. Pojken *Emile* skall uppfostras nära naturen, utan tider, regler eller förbud. All kunskap skall han hämta direkt i naturen. Först när han är tolv år får han läsa sin första bok – *Robinson Crusé*. I tonåren skall han avsluta sin uppfostran genom resor och upplevelser i skilda länder och miljöer. Överallt möter han krig, kamp och ojämlikhet. De erfarenheterna lär honom att världen måste förändras. Rousseaus skrifter förbjöds men spreds ändå i ständigt nya upplagor. De betydde ofantligt mycket som inspirationskälla för de drömmar om frihet som utmynnade i franska revolutionen 1789. Men revolutionen åstadkom knappast Rousseaus nya samhälle. Den var i första hand en borgarnas revolution, medan det arbetande folket som så många andra gånger i historien ställdes åt sidan.⁹⁹

När Karin Johannisson beskriver hur Rousseau menar att en ny medborgare måste skapas så förmedlar det en antydning om att vad som komma skall i texten inbegriper *alla* medborgare, inte bara manliga sådana. Och vad det gäller programmet för att fostra denna nya människa så ges i texten ingen skildring av hur den ”nya” kvinnan skall fostras vilket föranleder frågan: Är det meningen att eleverna skall tolka ordet ”människa” som ”man”? Om inte så förmedlas en föreställning om att Rousseaus uppfostringsideal inte var könsspecifika utan allmängiltiga. Även om det står att det barn som fostras är en pojke så ges inga antydningar om att flickors fostran enligt Rousseau skulle se ut på något annorlunda sätt.

Från Rousseaus uppfostringsideal så går vi vidare till hur läroböckerna i övrigt framställer hans könsspecifika tänkande. I *Medeltid till nutid 1* möter vi, under rubriken ”Rousseaus idéer om samhällets uppbyggnad”, följande:

⁹⁹ Johannisson, Karin i: Graninger, Göran (1990), s. 150

Av avgörande betydelse för framtiden blev också Jean Jacques Rousseaus bok *Om samhällsfördraget*. Rousseau utgår från frågan: Hur skall människans medfödda frihet, lycka och moral kunna bevaras i ett samhälle? Svaret blir: Genom att hon i staten får styra sig själv. Samhället måste bygga på fria överenskommelser mellan dess medlemmar, dvs på en långt driven demokrati. En sådan demokrati skulle vara utan problem, om medborgarna bestod av människor som endast tänkte på samhällets bästa. För att förhindra att en inskränkt egoism tar överhanden i en stat, måste all lagstiftning bygga på vad Rousseau kallade "den allmänna viljan". Det är folkets vilja när den är som bäst, dvs när den verkligen gagnar det allmänna bästa. Men hur gör man med dem som inte vill det rätta och goda? Jo, i den allmänna viljans namn måste man tvinga dem. Man kan t o m enligt Rousseau tänka sig en grupp eller klass av ledare, som representerar den allmänna viljan. Han var inte ens främmande för tanken att en enda ledare ensam kunde fastställa och genomföra detta. Om man verkligen har den allmänna viljan som grund för samhällets uppbyggnad, så behöver man inte införa någon maktfördelning eller skapa kontrollorgan. Den allmänna viljan kan nämligen aldrig ta miste. Partier blir också överflödiga. Om sådana uppkommer, är de enbart ett resultat av att medborgarna missförstått vad den allmänna viljan egentligen kräver och följer sina egna gruppintressen.¹⁰⁰

Tidigt i texten refereras till Rousseaus tankar om att "människan" "hon" skall i staten styra sig själv. Därefter får vi veta att lagstiftningen, enligt Rousseau, skall bygga på "den allmänna viljan", notera för övrigt att detta uttryck återkommer inte mindre än fem gånger i texten, och att det är fråga om "folkets vilja". Huruvida "människan", "hon", "den allmänna" samt "folket" enligt Rousseau inbegriper både kvinnor och män i dessa sammanhang är något vi kommer att få anledning att återvända till. Till kapitlet om Upplysningen finns också ett antal instuderingsfrågor, bland andra: "Vad menade Rousseau med "den allmänna viljan?", Samt: "Ange de inslag i Rousseaus uppfostringsprogram, som idag uppfattas som självklara."¹⁰¹ Vad det gäller den första frågan så menar vi att texten om Rousseau, så som den är utformad, inte ger elever möjlighet att på ett korrekt sätt besvara denna fråga på basis av den information som förmedlas. Eftersom texten varur svaret på denna fråga skall hämtas inte problematiserar de allomfattande formuleringarna om "den allmänna viljan" och "folkets vilja" så kan svaret på frågan inte bli annat än ett reproducerande av en ofullständig och onyanserad skildring av Rousseaus idéer, en skildring som skiljer sig från Rousseaus könsspecifika tänkande.

Likaså gäller detta frågan om de uppfostringsidéer tagna från Rousseaus uppfostringsprogram som numera, enligt textförfattarna, anses "självklara". Om de uppfattas som självklara så bör det sannolikt, återigen, bero på ett antagande om att programmet inte var könsuppdelat så som Rousseau ursprungligen avsåg. Eleverna förväntas svara på frågor på basis av, om inte felaktig så synnerligen ofullständig information.

Även i *Vägar till nuet* tas Rousseaus idéer om nödvändiga samhällsförändringar upp. Här menar textförfattaren Karin Johannisson att: "Rousseau stod lite vid sidan av de övriga

¹⁰⁰ Samuelson, Sven & Hildingson, Lars (1982), s. 155

¹⁰¹ Samuelson, Sven & Hildingson, Lars (1982), s. 159

upplysningsmännen. Han var den ende av dem som med revolution menade en samhällsförändring från grunden. Med folket menade han alla.”¹⁰² Vidare refererar Johannisson till Rousseaus syn på jämlikheten: ”Det mest onda i samhället är den ojämlikhet som gör den ene till herre och den andre till slav, den ene rik och den andre fattig”¹⁰³ För det första kan man fråga sig om han i detta sammanhang med ”folket” menade *alla*? För det andra så bjuder det sistnämnda citatet ett ypperligt tillfälle att problematisera Rousseaus användande av begreppet ”jämlikhet”, att definiera vad denna jämlikhet består i och huruvida den förutom en jämlikhet mellan klasser även avsåg en jämlikhet mellan kön. Detta sker emellertid inte utan Johannisson väljer att i sin beskrivning av den samhällsförändring som Rousseau förespråkade formulera sig på följande vis: ”Alla skall ha en självklar rätt att delta i de politiska besluten. Någon monark skall inte finnas, alla skall leva nära varandra i naturlig gemenskap. Så skall drömmen om ett nytt samhälle gå i uppfyllelse.”¹⁰⁴ En fråga som här infinner sig är om Rousseau, återigen, verkligen menade *alla*? Skulle även kvinnorna ha självklar rätt att delta i de politiska besluten?

I *Alla tiders historia A* från år 2001 möter vi ett liknande problematiskt användande av allomfattande begrepp: ”Enligt den schweiziske filosofen *Rousseau* [...] hade alla människor i naturtillståndet fri- och rättigheter som inte fick inskränkas. Alla människor skulle fatta besluten, t.ex. genom folkomröstningar. Parlamentet och kungen skulle bara verkställa folkets vilja, den allmänna viljan.”¹⁰⁵

Med ”alla människor”, ”folket” och ”den allmänna viljan”, inkluderas i detta även kvinnorna? Intressant att notera är den revidering som sker i den andra upplagan av samma lärobok:

Enligt den schweiziske filosofen Rousseau [...] hade alla människor i naturtillståndet fri- och rättigheter som inte fick inskränkas. Besluten skulle fattas genom folkomröstningar där alla män skulle delta. Enligt Rousseau var kvinnans plats i hemmet och hon skulle inte ägna sig åt politik. Parlamentet och kungen skulle bara verkställa folkets vilja, den allmänna viljan.¹⁰⁶

Således har en förändring i formuleringarna kring Rousseaus idéer skett i denna andra upplaga. Nu poängteras att det är *alla män* det är frågan om, emellertid finns fortfarande formuleringen om ”den allmänna viljan” och ”folkets vilja” kvar utan närmare definitioner vilket gör att man

¹⁰² Johannisson, Karin i: Graninger, Göran (1990), s. 149

¹⁰³ Johannisson, Karin i: Graninger, Göran (1990), s. 150

¹⁰⁴ Johannisson, Karin i: Graninger, Göran (1990), s. 150

¹⁰⁵ Bergström, Börje m. fl (2001), s. 124

¹⁰⁶ Ahlmgren, Hans m. fl (2004), s. 126

kan fråga sig hur väl det stämmer överens med att kvinnans plats, enligt Rousseau, var i hemmet och att hon inte skulle ägna sig åt politik, detta kan nog av elever upplevas som förvirrande (förvillande!).

En av läroböckerna har ett lite annorlunda perspektiv än de övriga, nämligen: *Epos – För gymnasieskolans kurs A* från år 2001. I kapitlet om 1700-talet finns en faktaruta med en lite utförligare brödtext samt en bild med medföljande mer kortfattad bildtext. Rubriken lyder ”Hävdandet av kvinnans rättigheter” och här flyttas fokus från Rousseau till en av hans kritiker, särartsfeministen Mary Wollstonecraft:

1792 skrev Mary Wollstonecraft, en engelsk borgarkvinna, ”Vindication of the rights of Women” (Hävdandet av kvinnans rättigheter). Boken tillkom efter en vistelse i Paris och är en svidande kritik av Rousseau. Kvinnan borde, enligt Wollstonecraft, ”få karaktären av en mänsklig varelse, utan hänsyn till könet”. Hon skulle vara mannens kamrat och genom uppfostran bli jämlik med honom. Pojkar och flickor borde gå i blandklasser men märkligt nog med något olikartad inriktning.¹⁰⁷

Rousseau nämns med andra ord endast i relation till en av sina starkaste kritiker och även om hans idéer om kvinnors respektive mäns fostran och plats i samhället inte redovisas explicit så förmedlas implicit, via Wollstonecrafts kritik, innehållet i dessa. Här uppmärksammas även det ”märkliga” i att olika inriktningar i utbildningen förespråkas för flickor och pojkar. Bilden, som är placerad under ovannämnda brödtext, skildrar en kvinna stående i en rakryggad ”stark” position sedd lite snett från sidan med ena handen stadigt vilande på höften. Bildtexten lyder: ”Under den franska revolutionen ifrågasattes den traditionella kvinnorollen av starka krafter. Bild på ett upprop som vill ha kvinnlig värnplikt.”¹⁰⁸

I den här läroboken får eleverna dels reda på att det fanns ett könsspecifikt tänkande under denna tid och att detta tänkande hade sina kritiker, dels förmedlar bild, bildtext och brödtext en bild av handlingskraftiga, starka kvinnor.

Om vi så går till den sista av läroböckerna *Perspektiv på historien*, så möter vi återigen begrepp som ”folket”, ”människorna” och ”folkviljan” som liksom i flera av de andra läroböckerna kan tolkas som att Rousseaus tankar om hur samhället skulle styras av folket innefattade både kvinnor och män:

¹⁰⁷ Sandberg, Robert m. fl (2001), s. 145

¹⁰⁸ Sandberg, Robert m. fl (2001), s. 145

Rousseau motsatte sig idén att samhällsfördraget innebar att människorna överlämnade makten till staten. Han menade att folket måste delta aktivt i alla beslut som berör dess villkor. Ska man lyda en lag måste man ha varit med och stiftat den. Parlament och kung ska bara verkställa folkviljan som den kommer till uttryck på allmänna möten och omröstningar.¹⁰⁹

Andra frågor som inställer sig här är, förutom om han med ”folket” menade både kvinnor och män, om Rousseau ville att även kvinnorna skulle delta aktivt i alla beslut som rör deras villkor? Ville han att även kvinnor skulle delta i offentliga sammanhang som allmänna möten eller vara med och stifta lagar? Detta finner vi svårt att tro med tanke på hans syn på kvinnans intellekt som begränsat:

Om kvinnorna är vad de borde vara, ska de inskränka sig till de saker de förstår, och då skall de fälla riktiga omdömen. Men sedan de upphävt sig till domare i litteraturen, sedan de företagit sig att kritisera böcker och att med all makt själva producera sådana, förstår de sig inte längre på något. De författare, som rådfrågar dessa lärda damer angående sina arbeten, kan alltid vara säkra om att få dåliga råd, och de sprättar, som rådfrågar kvinnorna om sin klädsel, är alltid löjligt utstyrda.¹¹⁰

Vad det gäller Rousseaus uppfostringsideal så som de skildras i *Emile*, så menade han att medan Emile skulle fostras i frihet och i harmoni med naturen så skulle Sophie vid ett tidigt skede lära sig att vara underkastad tvång för att tidigt lära sig att lyda andras vilja, hon skulle även dämpa sin iver, tygla sina begär och, eftersom kvinnor i allmänhet riskerar att missbruka den, ha starkt begränsad frihet. Detta är uppfostringsanvisningar som enligt Rousseau generellt bör tillämpas på kvinnor, eftersom: ”Inte ett enda ögonblick i sitt liv får de känna sig utan tygel”¹¹¹

För att få ytterligare perspektiv på huruvida Rousseau innefattade kvinnorna i sina idéer om att *alla* medborgare skulle vara med och styra och stifta lagar i den ideala staten så tar vi en av Rousseaus avhandlingar till hjälp. I “Avhandling om ursprunget till och grundvalarna för ojämlikheten mellan människorna” som skrevs år 1754 så beskriver Rousseau den typ av idealt samhälle som han eftersträvar och förespråkar. Här skriver han att: ”Jag skulle ha sökt ett land där rätten till lagstiftning var gemensam för alla medborgare; ty vem kan bättre än de själva veta vilka förutsättningar som passar dem för det gemensamma livet i ett samhälle?”¹¹²

¹⁰⁹ Nyström, Hans m. fl (2003), s. 138-139

¹¹⁰ Rousseau, Jean Jacques (1978), *Émile II*, Storbritannien: Stegelands förlag, s.125

¹¹¹ Rousseau, Jean Jacques (1978), s. 165

¹¹² Rousseau, Jean Jacques (1992) “Avhandling om ursprunget till och grundvalarna för ojämlikheten mellan människor”, i: *Jean Jacques Rousseau – Kulturen och människan – Två avhandlingar*, s. 60

Avhandlingen består av sammanlagt elva sidor varav en halv sida viks åt att beskriva kvinnans plats och uppgift i samhället, och detta på avhandlingens näst sista sida. När han uttalar sig om kvinnorna så formulerar han sig på följande sätt:

Skulle jag kunna förbise den dyrbara hälften av republiken som utgör den andras lycka och vars behagfullhet och vishet där vidmakthåller freden och de goda sederna? Älskliga och dygdiga medborgarinnor, ert köns öde förblir att styra vårt. Lyckliga är vi, när den kyska makt ni utövar endast inom det äktenskapliga förbundet inte blir något annat än ett uttryck för statens ära och allmänhetens lycka.¹¹³

Och: ”Det är er uppgift att med er älskliga och oskyldiga makt och med ert bevekande sinnelag upprätthålla kärleken till statens lagar och medborgarnas enighet; att genom lyckliga äktenskap återigen ena söndrade familjer [...]”¹¹⁴

Samt slutligen: ”Förbli således för alltid vad ni är, sedernas kyska väktarinnor och fredens ljuva stöd, och fortsätt i pliktens och dygdens tjänst att vid varje tillfälle göra gällande hjärtats och naturens privilegier.”¹¹⁵

När Rousseau, som i det första citatet, tidigt i avhandlingen talar om ”medborgare” och ”folket” i allmänna ordalag så framstår det som allomfattande begrepp. När han så mot slutet av avhandlingen kommer in specifikt på kvinnornas uppgifter i samhället så framstår det tydligt att vad som därtills sagts hänсыftar till männen om än uttryckt i allmänna ordalag. Intressant att observera är också att Rousseau använder uttrycket ”medborgarinnor” när han talar om kvinnorna vilket gör att han egentligen är ganska tydlig med vilka han syftar på när han skriver medborgare men att de som refererar till hans skrifter kanske inte tar fasta på denna hans tydlighet utan använder begreppet ”medborgare” i dess nutida betydelse, det vill säga utan åtskillnad mellan könen?

I dessa citat möter vi också en ideal ”medborgarinna” som, förutom att vara dygdig, kysk och en hemmets bevarare, skall hysa kärlek till lagarna *inte* vara med om att stifta dem.

Kanske förfäktar han annat på annat håll men efter läsning av vilka åsikter och idéer han här framför så framstår det tydligt att han med ”medborgare” menar *manliga* medborgare samt att han inte på något vis har för avsikt att i sitt ideala samhälle låta kvinnorna vara med och styra

¹¹³ ibid. s. 65-66

¹¹⁴ ibid. s. 66

¹¹⁵ ibid. s. 66

annat än i hemmets sfär, ej heller låta dem vara med i den ideala statens lagstiftande. Kvinnan har sin plats i hemmets sfär och mannen i det offentliga, enligt Rousseau, men det osynliggörs i hög grad i läroböckernas skildringar av Rousseaus idéer. Endast två av läroböckerna, *Epos* och den andra upplagan av *Alla tiders historia*, berör överhuvudtaget Rousseaus särskiljande könstänkande.

6.2 Rösträttsrörelsen

I *Medeltid till nutid 2* beskrivs den svenska demokratiseringsprocessen på 7 sidor under rubriken "Från Palm till Palme". Under underrubriken "SAP och det borgerliga samhället" i beskrivningen av det socialdemokratiska arbetarpartiets bildande nämns, i samband med en beskrivning av Hjalmar Brantings inval till riksdagen 1896, att: endast 6 % av Sveriges vuxna befolkning hade rösträtt och att: "Kvinnorna var helt utestängda."¹¹⁶ Varför kvinnorna var helt utestängda förklaras inte. Varför den stora delen av den manliga vuxna befolkningen saknade rösträtt beskrivs däremot, det är dessa som implicit innefattas i begreppet "Arbetare": "Arbetarna hade fram till 1909 ingen politisk rösträtt, eftersom den var begränsad till dem som hade en viss inkomst eller förmögenhet."¹¹⁷

I följande avsnitt med underrubriken "KAMP FÖR ALLMÄN RÖSTRÄTT" beskrivs kortfattat hur socialdemokraterna och liberalerna samarbetade i sin kamp för allmän rösträtt: "Inom riksdagen försökte de att pressa fram ett beslut om vidgad rösträtt. Många och invecklade var de förslag som kring sekelskiftet fördes fram i riksdagen."¹¹⁸ Texten nämner inte det motstånd som fanns mot kvinnors rösträtt både inom det socialdemokratiska och liberala lägren. Formuleringen om de invecklade turerna i riksdagen för rösträttens utvidgande, tillsammans med exkluderandet av beskrivningar av den riksomfattande utomparlamentariska kampen för kvinnlig rösträtt, ger intrycket av att kampen för allmän rösträtt, exklusivt bedrevs av män i riksdagen. Kvinnornas egen kamp genom exempelvis "Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt" (LKPR), som hade bildats 1902 och som skulle få ett medlemsantal på cirka 17000 medlemmar och som mest engagerade drygt 200 lokalföreningar, lyser med sin frånvaro.¹¹⁹

¹¹⁶ Samuelson & Hildingson (1983) s. 262

¹¹⁷ Samuelson & Hildingson (1983) s. 260

¹¹⁸ Samuelson & Hildingson (1983) s. 262

¹¹⁹ Florin & Rönnbäck (2001) s. 16

I kapitlets följande stycke står vidare att läsa under rubriken "Rösträttsreform 1907-09": "1907 lyckades så en högerministär under ledning av Arvid Lindman få riksdagen att anta en lag om allmän rösträtt för män."¹²⁰ Varför det blev rösträtt för män och inte allmän rösträtt, det vill säga rösträtt för både män och kvinnor, diskuteras inte i texten. Kapitlet om kampen för allmän rösträtt illustreras med ett fotografi, från tiden runt sekelskiftet 1900, på en kvinna som: "[...] kämpar för kvinnlig rösträtt och säljer agitationsskrifter" till en uniformsklädd man som, enligt bildtexten, kanske: "[...] försvarar det bestående manssamhället – men tar åt portmonnän i alla fall!". Utropstecknet i den avslutande bisatsen signalerar antingen förvåning eller komik. Denna bild är det enda som i *Medeltid till nutid 2* indikerar att det fanns en kvinnorättsrörelse i Sverige under sekelskiftet 1900 som kämpade för lika rösträtt. Genomförandet av allmän rösträtt 1919 och 1921 beskrivs uteslutande som resultatet av socialdemokraters och liberalers samarbete samt intryck från kommunismens frammarsch i Europa.

En mer ingående beskrivning av kampen för allmän rösträtt går att läsa i *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar*. Förutom ett kapitel med rubriken "Kampen för allmän rösträtt och parlamentarismen" på 5 sidor finns här en fördjupande text med rubriken "Kvinnors sociala situation i Sverige på 1800-talet" som inte diskuterar kvinnans politiska inflytande (eller kvinnlig rösträtt) mer specifikt än att hon stod under mannens förmyndarskap. Ytterligare en fördjupning går att finna på bokens sista sidor i form av en exposé över den svenska kvinnorörelsens historia. I denna översikt berörs inte specifikt kampen för kvinnlig rösträtt – däremot nämns kortfattat hur kvinnor under senare delen av 1800-talet började organisera sig, i bland annat "Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt" (LKPR), samt det biologiska motståndet mot kvinnoemancipationen.

I huvudkapitlet om rösträttskampen i *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar* vidgas bilden av demokratiseringsprocessen - som av kapitlets författare Torgny Nevéus delas upp i två perioder: tiden innan och tiden efter 1900 - genom att inte endast hänvisa till det parlamentariska arbetet i riksdagen och socialdemokraters och liberalers samarbete. Författaren låter läsaren veta att: "Många människor i vårt land kämpade för att få denna stora orättvisa [att inte få rösta] undanröjd eller åtminstone mildrad." Att kampen för allmän rösträtt under "[...] den första perioden" d.v.s. innan 1900 handlade om mäns rösträtt framkommer inte explicit men vi förstår det av följande citat: "På s k folkmöten kom man ofta in på den

¹²⁰ Samuelson & Hildingson (1983) s. 262

orättvisa rösträtten. Ibland kopplades den ihop med försvarsfrågan. Man sade ungefär så här: Vi underkastar oss en längre värnpliktstid och längre övningstid om vi i stället får rösträtt utan inskränkningar.”¹²¹

Nevéus skriver, under rubriken ”Rösträttskampen utanför riksdagen” att: ” [...] under hela 1890-talet kan man räkna rösträttsrörelsen som en folkrörelse. Den arbetade med olika medel. De viktigaste var folkriksdagar, propagandaskrifter samt agitation inför riksdagsmannavalen.” Exempel på ett sådant folkrörelsearbete är den: ”[...] petition (böneskrift, begäran) undertecknad av nära 364 000 namn, inbunden i 62 volymer, kördes med expressbyråvagn upp till Oscar II på slottet i januari 1899.”¹²² Dock nämns inte några av de petitioner, insamlade av kvinnorrättsorganisationer, som samlade hundratusentalsnamn och som specifikt gällde kvinnlig rösträtt.

I *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar* kan vi också läsa att: ” 1899 års massaktion, som inte fick några direkta resultat, avslutade ett skede i rösträttsrörelsens historia. Från sekelskiftet gick man mera helhjärtat in för att försöka lösa problemen via riksdagen.” samt att: ”De första åren under 1900-talet var aktiviteten i rösträttsfrågan mycket stor inom riksdagen. Förslagen om rösträtten var många och det taktiska riksdagsspelet invecklat.”¹²³ Att dessa helhjärtade försök i riksdagen främst avsåg männens rösträtt samt att den utomparlamentariska kampen för kvinnlig rösträtt inte mattades av framkommer inte.

Kapitlet om rösträttsstriden avslutas med ett stycke som bär rubriken ”Rösträttsfrågan löses upp”. Här kan vi läsa att:

Många var betänksamma inför kvinnlig rösträtt. Skulle det inte bli en alltför ”lättrörd” och ”känslotänkande” valmanskår? Om kvinnan fick rösträtt, kunde följden enligt en riksdagsman bli ”att mannen fick stanna hemma, passa barnen, mjölka korna och sköta disken”. År 1919 fick i alla fall kvinnorna rösträtt. Bestämmelserna bekräftades 1921.¹²⁴

Vilka dessa ”många” var diskuteras inte. Var det både män och kvinnor? Kampen för kvinnlig rösträtt och i synnerhet kvinnornas egen kamp får ingen plats i kapitlet ”Kampen för allmän rösträtt och parlamentarismen” i *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar*. Därför kan det också tyckas logiskt, för exempelvis skolelever som läser boken, att den

¹²¹ Nevéus, Torgny i: Graninger, Göran (1990) s. 254

¹²² Nevéus, Torgny i: Graninger, Göran (1990) s. 254

¹²³ Nevéus, Torgny i: Graninger, Göran (1990) s. 255

¹²⁴ Nevéus, Torgny i: Graninger, Göran (1990) s. 257

kvinnliga rösträtten var något som kvinnorna och dess sympatisörer inte kämpade sig till utan ”fick”.

Bildmaterialet i det fem sidor långa kapitlet om kampen för allmän rösträtt består av tre fotografier: en bild på manliga arbetare som, enligt bildtexten: ”[...] demonstrerar för allmän rösträtt och 8 timmars arbetsdag den 1 maj 1903.”, strejkande män som får bröd av kooperationsföreningen Solidar i Malmö 1909 samt ”stora arbetarmassor /.../ i våldsamma sammandrabbningar med militär och polis” på Gustav Adolfs torg i Stockholm 1917. Personerna på samtliga fotografier är män.¹²⁵

Epos – För gymnasieskolans kurs A från 2001 behandlar inom flera kapitel kvinnans rättigheter under olika epoker, exempelvis i kapitlet ”Medelklassens ideal”¹²⁶ och i kapitlet ”Norden under mellankrigstiden”.¹²⁷ Vidare berättas det om de första riksdagskvinnorna, från tiden strax efter införandet av allmän rösträtt, i en fördjupande text, det vill säga en text som är särskilt markerad och inte ingår i brödtexten, i kapitlet ”Norden under mellankrigstiden”.¹²⁸ Rösträtten behandlas dels i kapitlet ”Sverige 1870-1914: Bönder och arbetare” under rubriken ”Rösträtt” där det framgår tydligt att den inledande rösträttskampen avsåg männens rätt:

Under åren kring sekelskiftet fördes en intensiv debatt om rösträtten. Rösträttskampen gynnades av debatten om försvar och värnplikt. De flesta gick med på att den som var beredd att offra sitt liv för sitt land också skulle ha full medborgarrätt. ”En man – ett gevär – en röst” blev en samlad paroll. Ännu var det få som krävde samma rätt för kvinnor. /.../ Efter åtskilliga kompromissförsök kunde den svenska riksdagen 1907 godta ett förslag från Arvid Lindmans moderatkonserverviva regering. Det innebar allmän rösträtt för män till andra till andra kammaren /.../ Förutom manligt kön och en ålder av 24 år, krävdes betalda skatter och fullgjord värnplikt för rösträtt. /.../ Kvinnorna stod fortfarande utanför riksdagen.¹²⁹

I kapitlet ”Första världskriget”, i en fördjupande text, diskuteras under rubriken ”Stora skillnader”, varför tidpunkterna för införandet av allmän rösträtt i olika länder skiljer sig åt:

En faktor som var verksam i de flesta länder var den utrikespolitiska. Det var i samband med krig och utrikespolitiska kriser den allmänna rösträtten genomfördes i Europa. /.../ Under första världskriget gick kvinnorna i mycket stor omfattning in och tog över männens arbete inom snart sagt alla områden. När kvinnorna klarade detta, varför skulle de då inte också ha rösträtt? I USA, Storbritannien och Tyskland infördes kvinnlig rösträtt omedelbart efter kriget.¹³⁰

¹²⁵ Nevéus, Torgny i: Graninger, Göran (1990) s. 255, 256, 258

¹²⁶ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 177ff

¹²⁷ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 272

¹²⁸ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 273

¹²⁹ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 238

¹³⁰ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 257- 258

Att kvinnorna fick rösträtt som ett slags belöning för sin insats under kriget och inte som en rättighet som medborgare, problematiseras inte. Inte heller lyfts det fram att, som annan forskning har pekat på, hur i Storbritannien det endast var kvinnor över 30 år som inledningsvis fick rösträtt efter första världskriget trots att flertalet av de kvinnor som arbetade i Storbritanniens ammunitionsfabriker och därmed bidrog till landets krigsinsats var yngre än 30 år.¹³¹

Kvinnornas inträde i det offentliga rum som de tidigare hade varit utestängda från nämns i samband med en text om folkrörelsernas betydelse i kapitlet ”Sverige 1870-1914: Bönder och arbetare”:

För kvinnorna öppnade folkrörelserna en väg in i offentligheten. I synnerhet inom väckelserörelsen kom de att spela en viktig roll. Två tredjedelar av medlemmarna var kvinnor, och genom sitt ideella arbete, till exempel i syföreningar, gav de viktiga bidrag till församlingarnas ekonomi. I flera frikyrkor var de pådrivande själarna kvinnor.¹³²

Epos – För gymnasieskolans kurs A skiljer sig märkbart från flera andra historieböcker genom att belysa och lyfta fram kvinnor och deras plats i historien, därför är det förvånande att det landsomfattande arbetet av kvinnor för kvinnlig rösträtt som pågick under åren 1902-1921 – med petitioner, agitation och möten – inte nämns.

I läroboken *Perspektiv på historien A*, vars tyngdpunkt, enligt beskrivningen på bokens baksida, ligger i: ”[...] framställningen på de två senaste århundradena”, kan man läsa följande inledning i avsnittet ”En utvidgad rösträtt” i kapitlet ”Folkomflyttning och demokratiska reformer”: ”I alla länder var rösträtten under 1800-talet begränsad till några få procent av den vuxna befolkningen.” Att det gällde den vuxna manliga befolkningen framgår inte. I samma stycke står också att läsa:

De konservativa partierna motsatte sig införandet av allmän rösträtt. De menade att rösträtten fodrade en ansvarskänsla som bara kunde finnas hos dem som hade egendom att förvalta. Därtill krävdes det kunskap och överblick som bara gedigen utbildning kunde ge. Därför borde inte fattiga och utbildade få rösta.¹³³

Att kvinnor likt de ”fattiga och utbildade” vägrades rösträtt nämns inte. Vidare antyds, om än implicit, att allmän rösträtt i citatets första mening avser männens rösträtt. Följande stycke,

¹³¹ Caine & Sluga (2003) s. 231-232

¹³² Sandberg, Robert m. fl (2001) s.235

¹³³ Nyström, Hans m. fl (2003) s.242

som kortfattat nämner liberalers och arbetarrörelsens krav på allmän rösträtt, avslutas med formuleringarna: ”Under perioden 1870-1914 utvidgades också rösträtten i de flesta europeiska länder så att den till slut omfattade nästan alla vuxna män. Då hade också de första länderna, Finland och Norge, infört kvinnlig rösträtt.” Konstaterandet med sitt ”också” om införandet av den kvinnliga rösträtten framstår närmast, om än inte i grammatisk mening, som en bisats till den föregående. Formuleringarna struktur signalerar att det primära är männens rösträtt.¹³⁴

Rösträttfrågan behandlas vidare i *Perspektiv på historien A* i kapitlet ”Det demokratiska genombrottet”. Under rubriken ”Efter ståndsriksdagens avskaffande” står att läsa: “[...] den nya tvåkammarsdagen var en kompromiss. Bara 21 procent av männen hade inkomst eller egendom som var stor nog för att de skulle få rösta i valen till andra kammaren. Kvinnorna utestängdes helt.” Under de 8 sidor som kapitlet sträcker sig över och som relativt grundligt beskriver de politiska turerna i demokratiseringsprocessen diskuteras inte varför just kvinnorna förvägrades rösträtt. Hur löd argumenten? Förklaringar till exkluderandet av kvinnors saknas också i den relativt detaljerade beskrivningen av ”Högerns rösträttsreform” 1907:

Lindmans rösträttsreform, som antogs av riksdagen 1907, byggde på principen om allmän rösträtt för män med undantag för dem som inte erlagt skatt. Inskränkningen innebar att en fjärdedel av männen ställdes utanför, eftersom de inte hade någon egen skattsedel utan betalade skatt genom arbetsgivarens försorg. Rösträtten i kommunal- och landstingsvalen förblev graderad efter inkomst, även om ingen kunde få avge mer än 40 röster.¹³⁵

I kapitlets avslutande stycke kommenteras införandet av lika och allmän rösträtt genom ett beslut taget i riksdagen julen 1918: ”Den långa kampen för allmän och lika rösträtt hade därmed förts till seger. Alltsedan dess har Sverige styrts i enlighet med den parlamentariska demokratins principer.”¹³⁶ Att detta var en kamp som också fördes och organiserades av politisk medvetna kvinnor i Sverige framkommer inte. Däremot återfinns ett fotografi på engelska suffragetter med en bildtext där det bland annat står: ”I nästan alla länder fick kvinnorna kämpa längre än männen för allmän rösträtten.”¹³⁷

Att det i Sverige fördes en organiserad kamp, av kvinnor, för kvinnors rösträtt framkommer däremot i läroboken *Alla tiders historia A* – första upplagan som behandlar, enligt texten på

¹³⁴ Nyström, Hans m. fl (2003) s.242

¹³⁵ Nyström, Hans m. fl (2003) s. 287ff

¹³⁶ Nyström, Hans m. fl (2003) s. 292

¹³⁷ Nyström, Hans m. fl (2003) s. 243

bokens baksida, "[...] forntid till 1900-tal". I det 39 sidor långa kapitlet "Industri och demokrati i Norden" kan man under rubriken "KVINNAN I INDUSTRIAMHÄLLET" läsa följande:

I början av 1900-talet gällde kvinnornas kamp främst rösträtten. De politiska partierna var inte så starkt engagerade för kvinnlig rösträtt, men kvinnorna kämpade vidare med demonstrationer, propagandaskrifter och uppvaktningar. 1907 överlämnades en skriftlig begäran med över 100 000 namnunderskrifter till riksdagen.¹³⁸

Under rubriken "Rösträtt med undantag" berättas det, i samband med beskrivning av det förslag, från Arvid Lindmans högerregering, om proportionella val som antogs 1909 att: "Kvinnorörelsen hade arbetat hårt för att också kvinnor skulle få rösträtt, men riksdagens brydde sig inte."¹³⁹

I den andra upplagan av *Alla tiders historia A*, publicerad tre år efter den första utgåvan, har det tillkommit ett avsnitt med rubriken "Kvinnorörelsen". Detta avsnitt ingår i kapitlet "Industrialiseringen och demokratiseringen i Sverige" som ersätter första upplagans kapitel "Industri och demokrati i Norden". I detta nya avsnitt kliver den politiska kvinnorörelsen ut ur anonymiteten när läroboksförfattarna svarar på den fråga som ofta lyser med sin frånvaro i de undersökta läroböckerna:

Kvinnorna då? Fanns det inga som kämpade för kvinnornas rösträtt? Jodå, men än så länge hölls kvinnorna tillbaka och riksdagen tog inga hänsyn till dem. Liksom i andra länder dröjde det innan kvinnornas rösträtt blev en medborgerlig och demokratisk rättighet. 1903 bildade både socialdemokratiska och borgerliga kvinnor *Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt* som kämpade för rösträtt kvinnan på lika villkor som mannen. 1906, året innan riksdagen skulle avgöra rösträttsfrågan, samlade Landsföreningen in 140 000 namnunderskrifter för kvinnlig rösträtt, men förgäves. Men kvinnorna gav inte upp. Landsföreningen gav ut tidskriften *Rösträtt för kvinnor* och fick i en ny insamling år 1913 ihop hela 350 000 namnunderskrifter för kvinnlig rösträtt.¹⁴⁰

Här står också att 1909 års rösträttsreform med införandet av proportionella val för män inte: "[...] hade /.../ knäckt kvinnorörelsen, tvärtom ledde kvinnornas målmedvetna arbete till att de manliga politikerna tänkte om." Kvinnorna var länge utestängda från den demokratiska processen på grund av sitt kön. Män var utestängda på grund av sin ekonomi. En fråga som kvinnorörelsen förde upp på dagordningen, efter införandet av allmän och lika rösträtt för män och kvinnor, var mäns och kvinnors olika lön. Detta kommenteras i den andra upplagan av *Alla tiders historia A* så här: "[...] det var ingen självklarhet längre att riksdagen skulle lagstifta att

¹³⁸ Bergström, Börje m. fl (2001) s. 232

¹³⁹ Bergström, Börje m. fl (2001) s. 235

¹⁴⁰ Almgren, Hans m. fl (2004) s. 235

män, bara för att de var män, skulle tjäna mer än kvinnor.”¹⁴¹ Det är ett till synes enkelt resonemang men inte desto mindre sant och det går att applicera på rösträttsfrågan kring sekelskiftet 1900: kvinnor fick inte rösta bara för att de var kvinnor.

Uppgifter om den organiserade kampen för just kvinnors rösträtt förekommer sällan i de läroböcker som vi har undersökt. Ett undantag är andra upplagan av *Alla tiders historia A* Vi har också noterat att bevekelsegrunderna för att stänga ute kvinnor från rösträtten sällan tas upp. Genom speciella instuderingsavsnitt, exempelvis i *Perspektiv på historia*, avhandlas visserligen kvinnors sociala och ekonomiska situation, och utifrån denna information kan elever som läser böckerna dra slutsatser.¹⁴² Dock menar vi att exkluderandet av dessa uppgifter i avsnitten eller kapitlen som specifikt handlar om kampen för allmän och lika rösträtt kan tolkas som om dessa uppgifter – om kvinnors avsaknad av rättigheter – inte betraktas som något av större vikt. I böckerna förekommer också beskrivningar av skeenden i demokratiseringsprocessen kring sekelskiftet 1900 som om de gällde den vuxna befolkningen överlag, när dessa skeenden i själva verket avsåg den manliga befolkningen.

6.3 Fackföreningsrörelsens framväxt

De två tidigaste läroböckerna, *Medeltid till nutid 1* och *Medeltid till nutid 2*, från år 1982 respektive 1983 har ett tämligen allmänt beskrivande av fackföreningsrörelsen, detsamma gäller *Perspektiv på historien A* från år 2003. De behandlar mer föreningens utveckling och inte *vilka* som och *hur* de anslöt sig vilket gör texterna sett ur undersökningens perspektiv relativt intetsägande. Men om man i *Medeltid till nutid 2* söker sig från de delar i boken som behandlar fackföreningsrörelsen så finner man nästan längst bak, strax innan det sista kapitlet, ett avsnitt kallat ”Kvinnan i historien”¹⁴³. Detta fyrsidiga avsnitt består i stort av ett antal bilder och instuderingsuppgifter sorterade efter rubrikerna: ”Kvinnor i arbete”, ”Uppfostran och utbildning” samt ”Kvinnor och politisk makt”. Tidsspannet som behandlas är medeltid till 1980-tal och syftet är att eleverna skall söka upp de delar i läroboken som avsnittets bilder är hämtade ifrån och därefter, utifrån bildtexter och kringliggande textavsnitt, besvara instuderingsuppgifterna. Men med ledning av de fragmentariska beskrivningar som ges av kvinnan i denna lärobok så förefaller det svårt att besvara dessa frågor. Och, inte heller i detta avsnitt får vi någon klarhet i hur kvinnans förhållanden på arbetsmarknaden sett ut genom

¹⁴¹ Almgren, Hans m. fl (2004) s. 237

¹⁴² Nyström, Hans m. fl (2003) s. 222ff

¹⁴³ Samuelson, Sven & Hildingson, Lars (1983) s. 424-427

tiderna. Läroboksförfattarnas syfte med detta avsnitt, att lyfta fram kvinnorna i historien, kan tyckas gott och att man vid avsnittets början frågar sig: ”Det har sagts att historien handlar om män, skrivs av män – för män. Är det så?”¹⁴⁴, visar på en vilja att problematisera att det förhåller sig på detta vis i många historieskrivningar. Emellertid ser vi inte någon tendens i läroboken att vilja frånga en sådan historieskrivning annat än genom denna fråga i ett särskilt ”Kvinnoavsnitt”. Frågan är också vad denna typ av särskiljning sänder för signaler till eleverna? Det är ett försök att lyfta fram kvinnan i historien men som får till följd att hon särskiljs, att hon framstår som icke-delaktig i den ordinarie historien eftersom hennes villkor, förutsättningar och insatser, från medeltid till nutid kan pressas samman via ett kort avsnitt med instuderingsfrågor, sammanlagt tio stycken fördelat under de tre rubrikerna.

Nu kan det kanske tyckas att vi kommit ifrån frågan om motståndet mot kvinnor i den tidiga fackföreningsrörelsen. Vi anser dock att det är av värde att även belysa avsnitt liknade det ovanstående för att visa hur frågor som denna osynliggörs även under rubriker som torde kunna anses lämpade för att diskutera kvinnors förhållanden på arbetsmarknaden. Om vi så går vidare till läroboken från år 1990, *Vägar till nuet*, så skriver man även här mycket allmänt om fackföreningsrörelsen. Med formuleringar som exempelvis: ”Rena fackföreningar existerade också från 1870-talet, men en del av dem var snarast hantverkarföreningar. Dock var det dessa fackföreningar som först skulle ta upp arbetarnas krav.”¹⁴⁵, så kan man fråga sig vilkas krav de tog upp? Var det både de kvinnliga och de manliga arbetarnas krav? Liksom i *Medeltid till nutid 2* finns i *Vägar till nuet* fördjupningsavsnitt. Skillnaden mellan de två är att i den förstnämnda så har avsnitten karaktären av kortare textavsnitt med instuderingsfrågor medan den sistnämnda består av essäer. Angående dessa essäer skriver läroboksförfattarna i förordet att: ”De har dels satts med annan stil, dels lagts på svagt färgade tonplattor för att lätt kunna särhållas från huvudtexten och samtidigt kunna fungera som gränsmarkering mellan huvudavdelningarna.”¹⁴⁶ I en av dessa särskiljda essäer, kallad ”Kvinnornas sociala situation i Sverige på 1800-talet” skriven av Kerstin Moberg och Karin Westman Berg, står inledningsvis:

På 1800-talet levde män och kvinnor under olika villkor. De lydde under olika lagar, både juridiskt och moraliskt. Uppfostran, utbildning och arbetsförhållanden var också helt skilda. I vissa liberala kretsar

¹⁴⁴ Samuelson, Sven & Hildingsson, Lars (1983) s. 424

¹⁴⁵ Graninger, Göran (1990) s. 250

¹⁴⁶ Graninger, Göran (1990) s. 1

började man att diskutera detta och arbeta fram reformer, men på det hela taget ansåg man att en kvinna inte skulle försörja sig själv. Hon kunde inte heller få fritt välja arbete.¹⁴⁷

Några sidor framåt får vi också veta att: ”Arbetslösheten bland kvinnor var katastrofal, eftersom nästan alla yrken var stängda för dem [...]”¹⁴⁸ Och att: ”De tyngsta, lägst betalda arbetena hade alltid stått öppna för kvinnor, t ex att bära tegel och tömma latrintunnor. För sådana arbeten betalades kvinnor hälften så mycket som män.”¹⁴⁹ I en annan essä benämnd ”Kvinnorörelsens vägar till nuet” skriven av Lissie Åström får vi så, angående den socialdemokratiska kvinnorörelsen under mellankrigstiden, veta att:

Så länge ett stort tillskott av kvinnlig arbetskraft var ogynnsamt för männen – i form av ökad konkurrens om arbetstillfällen med risk för lönesänkningar – motarbetades kvinnornas krav på jämställdhet på arbetsmarknaden. De satsningar som gjordes, var framför allt försök att göra det lättare för arbetarkvinnorna att klara sina moders- och husmodersplikter [...]”¹⁵⁰

I dessa två essäer får vi med andra ord reda på att under 1800-talet så var många yrken stängda för kvinnor och att kvinnor betalades hälften så mycket som män. Vi får också veta att under mellankrigstiden motarbetades kvinnornas jämlikhetskrav av männen på grund av rädsla för att kvinnornas insteg på arbetsmarknaden skulle ha en lönesänkande verkan för männens del. Det finns inget att anmärka på dessa essäer i sig, de är både informativa och intressanta. Problemet är att de framstår som isolerade öar utan förbindelse med den ordinarie historieskrivningen. När exempel på det motstånd kvinnors intåg på arbetsmarknaden mötte, exempelvis inom fackföreningsrörelsen, inte lyfts fram i lärobokens huvudtext så framstår mellankrigstidens motstånd som en ny företeelse, som om det inte funnits ett motstånd tidigare. Hur ska eleverna kunna se att det finns ett historiskt samband, när det inte lyfts fram i huvudtexten?

I den första upplagan av *Alla tiders historia* kan vi läsa:

Industrialismen förde människor i tusental till städer och samhällen där det fanns industrier. Då många av dem hade likartade problem i fråga om löner, yrkesolycksfall och bostäder, började de stödja och hjälpa varandra. De som arbetade inom samma yrke eller fack slöt sig samman och bildade *fackföreningar*.¹⁵¹

Samt att: ”Dessa tidiga fackföreningar riktade sin kamp inte bara mot arbetsgivarna utan också mot de skaror av arbetare som konkurrerade om arbetstillfällena och pressade lönerna.”¹⁵²

¹⁴⁷ Moberg, Kerstin & Westman Berg, Karin, i: Graninger, Göran (1990) s. 266

¹⁴⁸ Moberg, Kerstin & Westman Berg, Karin, i: Graninger, Göran (1990) s. 268

¹⁴⁹ Moberg, Kerstin & Westman Berg, Karin, i: Graninger, Göran (1990) s. 268

¹⁵⁰ Åström, Lissie, i: Graninger, Göran (1990) s. 469

¹⁵¹ Bergström, Börje m.fl. (2001) s. 228

¹⁵² Bergström, Börje m.fl. (2001) s. 228

Hade män och kvinnor verkligen likartade problem gällande exempelvis löner eller åsyftas enbart männens problem? Några sidor längre fram i läroboken berättas nämligen att den kvinnliga arbetaren endast hade hälften eller en tredjedel av den manliga arbetarens lön. Det stöd och den hjälp som nämns, gällde det också mellan könen? Vilka fanns bland de konkurrenter och lönepressare som nämns? Textförfattarens användande av begreppet ”människor” ger sken av att gälla *alla* arbetare men med stöd av tidigare forskning så vet vi att förhållandena och villkoren på arbetsmarknaden såg olika ut för kvinnor och män och att motståndet mot kvinnorna i den tidiga fackföreningsrörelsen ofta var större än stödet.

Vad det gäller hur arbetarna organiserade sig i olika förbund så skildras det på följande vis: ”Fackföreningsrörelsen blev också starkare, när fackföreningarna på 1880-talet började sluta sig samman i *fackförbund*. Detta innebar att alla träarbetare i landet samlades i ett förbund, typograferna i ett annat, verkstadsarbetarna i ett tredje osv.”¹⁵³ Ingenting nämns om att kvinnorna på grund av motstånd från männen mot ett samorganiserande, bildade egna underavdelningar inom de olika fackföreningarna. ”Alla” inom samma yrkeskategori kanske organiserades i samma förbund men det initiala organiserandet skedde under andra förutsättningar för kvinnorna, vilket texten inte berör.

I den andra upplagan av *Alla tiders historia A* har en del förändringar gjorts, exempelvis finns inte längre formuleringarna om likartade problem för arbetarna med. I denna upplaga har man även lagt till rubriken ”Kvinnorna i hemmet och arbetslivet” med underrubrikerna ”Medelklassens kvinnor” samt ”Arbetarklassens kvinnor”¹⁵⁴. Under den sistnämnda rubriken skildras arbetsmarknadens könsuppdelning, kvinnors lägre status på arbetsmarknaden och deras lägre löner. Även om inte motståndet inom fackföreningsrörelsen nämns så är kvinnans situation på arbetsmarknaden tydligare belyst än i den tidigare upplagan, om än placerat under särskilda rubriker och inte integrerat i övriga beskrivningar av arbetarnas kamp och förhållanden.

I läroboken *Epos – För gymnasieskolans kurs A* från år 2001 nämns mäns motstånd mot kvinnor på arbetsmarknaden:

¹⁵³ Bergström, Börje m.fl. (2001) s. 228

¹⁵⁴ Almgren, Hans m.fl. (2004) s. 227-228

Dessutom såg manliga arbetare ofta kvinnor och barn som illojala konkurrenter. De tog arbete till lägre lön. Också av den anledningen motarbetade ofta manliga socialister kvinnors arbete. Kvinnliga arbetare anslöt sig inte heller i lika stor grad som manliga till fackföreningar. På 1860-talets slut var en halv miljon engelsmän anslutna till fackföreningar, och år 1900 var cirka 30 procent av alla arbetare i England och Tyskland med i en fackförening. Men av de kvinnliga arbetarna var mindre än 10 procent medlemmar. Det kan ha haft flera olika orsaker. En var att de manliga arbetarna inte var intresserade av att kämpa för höjda löner åt kvinnor.¹⁵⁵

Här får vi för första gången uttryckligen veta att det initialt fanns ett motstånd från de manliga arbetarna riktat mot de kvinnliga och att detta motstånd ofta hade sitt ursprung i att kvinnor sågs som konkurrenter om arbetstillfällena eftersom de tog arbeten till lägre lön än männen. Här tas även ointresset från de manliga arbetarnas sida upp som en möjlig orsak till att kvinnor organiserade sig i mindre grad än män. Visserligen är inte detta gällande specifikt svenska förhållanden utan presenteras mer sett ur ett allmänt, europeiskt perspektiv. När sedan de svenska folkrörelserna introduceras tas emellertid inte kvinnornas del i fackföreningsrörelsen upp utan det är främst som deltagare i väckelserörelsen de skildras:

För kvinnorna öppnade folkrörelserna en väg in i offentligheten. I synnerhet inom väckelserörelsen kom de att spela en viktig roll. Två tredjedelar av medlemmarna var kvinnor, och genom sitt ideella arbete, till exempel i syföreningar, gav de viktiga bidrag till församlingarnas ekonomi. I flera frikyrkor var de pådrivande eldsjälarna kvinnor.¹⁵⁶

Kvinnors roll i folkrörelsen belyses här. Men att kvinnors politiska engagemang inte lyfts fram utan mer deras väckelseengagemang och deras ideella arbete i syföreningar, även om det skedde i stor utsträckning, är med tanke på vad tidigare forskning visar angående styrkan och omfattningen på deras kamp inom fackföreningsrörelsen, beklämmande.

Framställningen av fackföreningsrörelsens framväxt i Sverige skildras i de flesta av böckerna på ett relativt enkelt schematiskt plan och formuleringarna är ofta allmänt hållna. De allmänt hållna beskrivningarna gör att det är lätt att tolka det som att det som gällde för de manliga arbetarna även gällde för de kvinnliga, något som vi i tidigare forskning sett inte alltid stämmer.

Exempel på kvinnlig kamp uteblir i det närmaste och det är endast i läroboken *Epos* som vi får exempel på det motstånd kvinnor i fackföreningsrörelsen mötte, då gällande europeiska förhållanden, inte specifikt svenska.

¹⁵⁵ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 190-191

¹⁵⁶ Sandberg, Robert m. fl (2001) s. 235

Man kan i några av läroböckerna läsa sig fram till att ett motstånd mot att kvinnor arbetade fanns, dock inte specifikt hur detta motstånd såg ut inom fackföreningsrörelsen. Beskrivningar av kvinnors villkor på arbetsmarknaden sker ofta antingen under egna rubriker eller i särskiljda tema- eller fördjupningsavsnitt. Några av böckerna tar upp att rädslan för konkurrens om jobben från männens sida men det framgår inte, annat än i *Epos* och då gällande europeiska förhållanden, inte specifikt svenska, att denna rädsla ledde till ett motstånd mot att låta kvinnorna organisera sig tillsammans med männen. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att de svenska fackföreningarnas initiala exkluderande av kvinnliga arbetare i det närmaste osynliggörs i samtliga av de undersökta läroböckerna.

6.4. Sammanfattning av analys

I ovanstående analys har vi bland annat velat se i vilken omfattning det framgår i läroböckerna att Rousseaus fria uppfostran uteslutande avsåg det manliga könet och hur Rousseaus könsspecifika tänkande skildras. Av de böcker som tar upp Rousseau (*Medeltid till nutid 1*, *Vägar till nuet*, *Epos – För gymnasieskolans kurs A*, *Perspektiv på historien* och de båda upplagorna av *Alla tiders historia A*) så är det bara två av titlarna - *Epos – För gymnasieskolans kurs A* och den andra upplagan av *Alla tiders historia A* - som framhåller den könsspecifika aspekten i Rousseaus idéer. De andra titlarna förhåller sig okritiska till det faktum att det var det manliga könet Rousseau avsåg när han hävdade vikten av att den politiska makten skulle ligga hos folket. Vidare att Rousseaus idéer om barnuppfostran, som syftade till att skapa en ny fri medborgare, avsåg pojkar. Vi har också analyserat hur läroböckerna skildrar kvinnans del i demokratiseringsprocessen i Sverige kring sekelskiftet 1900. Anmärkningsvärt i resultatet av denna analys är hur fakta om och skildringar av kvinnornas egen kamp för kvinnors rösträtt är utelämnade. Detta med undantag för en bok, den andra upplagan av *Alla tiders historia A*. Även i en lärobok som *Epos – För gymnasieskolans kurs A* som utmärker sig bland de övriga titlarna när det gäller att lyfta fram kvinnor i historieskrivningen kan man få intrycket av att i kampen för allmän och lika rösträtt fanns det ingen aktiv kvinnorörelse och därmed reproduceras implicit en föreställning om kvinnor som politiskt omedvetna. Vår tredje punkt i analysen var att ta reda på hur de svenska fackföreningarnas initiala exkluderande av kvinnliga arbetare skildras i läroböckerna. Om detta står det inget skrivet alls i det undersökta materialet förutom en kort beskrivning i *Epos – För gymnasieskolans kurs A* och då avses inte specifikt svenska förhållanden. I vår läsning av

texter om kvinnor och fackföreningsrörelsen blev vi än en gång varse om att avsnitt som fokuserar på kvinnor ofta tilldelas ett eget avsnitt eller en egen rubrik och att man gärna lyfter ut dessa texter från den egentliga brödtexten. Syftet är, förutsätter vi, att belysa eller lyfta fram kvinnornas situation. Detta är ett gott syfte men vi menar att det också får en exkluderande effekt – kvinnan och hennes historia som något utanför den ”egentliga historien”. Till sist noterar vi att i den senast utgivna av våra undersökta läroböcker - andra upplagan av *Alla tiders historia A* från 2004 – har författarna på flera håll ändrat i texten, från tidigare upplaga, och på så vis korrigerat vissa felaktiga och ensidiga perspektiv som placerar kvinnan i en underordnad position, exempelvis i stycken om Rousseau och rösträttsrörelsen kring sekelskiftet 1900.

7. Sammanfattande diskussion

De könsspecifika idéerna hos Rousseau, den tidiga fackföreningsrörelsens motstånd mot kvinnliga medlemmar och kvinnors del i kampen för allmän och lika rösträtt, är alla företeelser som tas upp i tidigare forskning men som knappt syns i gymnasieskolans läroböcker i historia. Liksom skolverkets rapport - ”I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker” – visade, så osynliggörs kvinnorna även i de frågor vi här har undersökt. Därmed är den bild som skapas av stoffet i gymnasieskolans läroböcker en relativt ensidig historieskrivning. Det försvårar givetvis elevernas möjligheter att svara upp mot det mål som står angivet i kursbeskrivningen för gymnasieskolans A-kurs i historia, om att eleven ska kunna beskriva historiska skeenden utifrån olika perspektiv. Exkluderandet eller reducerandet av kvinnor och/eller avsaknaden av en diskussion om detta i läroböckerna, anser vi också gå stick i stäv mot vad som formuleras i Lpf-94 om en allsidig och saklig undervisning som ska spegla både manliga och kvinnliga perspektiv.

I vår läsning av källmaterialet har vi funnit att ord som vid en första läsning förefaller könsneutrala, vid en analys av det sammanhang där de förekommer påfallande ofta är könsspecifika. ”Befolkning”, ”barn”, ”alla”, ”folket”, ”allmän” och ”människa” är alla exempel på begrepp som i de undersökta texterna används, i singular, plural, bestämd och obestämd form, och som ger sken av att vara allmängiltiga och allomfattande, men som vid ett närmare betraktande ofta visar sig syfta till en viss del av befolkningen; den manliga. För

elever torde detta osynliggörande av kvinnorna bli i det närmaste omöjligt att upptäcka för hur skall man kunna ställa sig kritisk till det icke uttalade?

Att varken problematisera, diskutera eller för den delen definiera uttryck som exempelvis ”befolkning”, ”barn” och ”allmänhet” bidrar också till att skapa förvirring för läsaren, det skapar en ovisshet om vilka dessa allmänna begrepp egentligen innefattar. Man måste emellertid ha i åtanke att det faktum att en lärobok har ett visst perspektiv, ett visst fokus, inte behöver innebära att elevernas inte får ta del av annat stoff med andra perspektiv - läroboken är ju trots allt endast ett av flera läromedel som kan ingå i historieundervisningen.

Vi är förstuds medvetna om att läroboksförfattarna måste göra avvägningar kring urvalet, att *allt* inte kan få plats. Dessa hänsyn till trots anser vi att utrymmesbrist inte är skäl nog för det osynliggörande alternativt marginaliserande av kvinnorna i historien som vår undersökning visar. Det utrymme de ofta separata avsnitten som behandlar kvinnors förutsättningar, villkor och insatser i historien nu ges skulle, om de integrerades och sorterades under de rubriker där de borde höra hemma, t ex ”arbetarklassen” och inte ”kvinnor i arbetarklassen”, möjligtvis utöka läroböckernas sidantal men detta är sekundärt då det skulle förmedla ett budskap om att kvinnorna ingår i historien, inte att det finns Historia och Kvinnohistoria.

Att diskutera vilka aspekter som eventuellt utelämnats i en historieskrivning är nödvändigt för att försöka lyfta fram vilka föreställningar som förmedlas till eleverna. Även ett utelämnande av olika aspekter fungerar som bidragande orsak till en om inte oriktig så i alla fall ofullständig historieskrivning. Det torde vara svårt för eleverna att se historiska samband och förhålla sig kritiska, så som skolans styrdokument förespråkar, när den historieskrivning som förmedlas i läroböckerna inte inbjuder till att vare sig se samband eller skildra olika perspektiv vilket vi anser vara en förutsättning för att kritiskt kunna granska historien. Baserat på läroböckernas skildringar av de företeelser och skeenden som vi i vår undersökning fokuserar, menar vi att den förståelse av sammanhang, samband och bakgrund som skolans styrdokument menar ska ingå i undervisningen inte uppfylls.

Vår läsning av läroböckerna har visat att i skildringar av demokratiseringsprocessen i Sverige kring sekelskiftet och kampen för kvinnlig rösträtt ges kvinnorna en undanskymd roll som annan forskning menar är felaktig. Vi har också fått möta skildringar av fackföreningarnas framväxt där motståndet mot att ansluta kvinnor som medlemmar sällan eller aldrig tas upp.

Anmärkningsvärt är även att Rousseaus idéer om kvinnlig underordning inte uppmärksammas i flertalet av läroböckerna. Den historieskrivning som vi har undersökt och som elever tar del av i undervisningen eller ges möjlighet att ta del av, är i hög grad en människens historia och detta får oss att parafasera detta arbetes titel och avslutningsvis fråga: Var finns kvinnorna när läroboksförfattarna skriver historia?

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1 Källor

Almgren, Hans m.fl. (2004), *Alla tiders historia A – Andra upplagan*, Kristianstad: Gleerups

Bergström, Börje m.fl. (2001), *Alla tiders historia A*, Kristianstad: Gleerups

Graninger, Göran m.fl. (1990), *Vägar till nuet – Från forntiden till våra dagar*, Uppsala: Almqvist & Wiksell

Nyström, Hans m.fl. (2003), *Perspektiv på historien A*, Örebro: Gleerups

Samuelson, Sven m.fl. (1982), *Medeltid till nutid 1 – Historia för gymnasieskolans 2-åriga kurser*, Örebro: Natur och Kultur

Samuelson, Sven m.fl. (1983), *Medeltid till nutid 2 – Historia för gymnasieskolans 2-åriga kurser*, Örebro: Natur och Kultur

Sandberg, Robert m.fl. (2001), *Epos – För gymnasieskolans kurs A*, Hojbjerg, Danmark: Almqvist & Wiksell

8.2 Skolans styrdokument

”1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna” (Lpf 94), i: *Läraryboken*, (2003), Stockholm: Lärarnas Riksförbund

Kursbeskrivning för historia A, www.skolverket.se (2007-12-05)

Ämnesbeskrivning för historia på gymnasieskolan, www.skolverket.se (2007-12-05)

8.3 Rapporter från Skolverket

”I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker”, Rapport 285 (2006), Stockholm: Skolverket, www.skolverket.se

Berge, Britt-Marie & Widding, Göran (2006), ”En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund?””, Stockholm: Skolverket, www.skolverket.se

8.4 Litteraturförteckning

Björk, Gunnela (1999), *Att förhandla sitt medborgarskap – Kvinnor som politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Bjärnum: Arkiv avhandlingsserie 52

Björk, Gunnela (2001), "Det politiska vardagsarbetet för rösträtt och medborgarskap" i: *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, Red: Christer Jönsson, Stockholm: Justitiedepartementet

Caine, Barbara & Sluga, Glenda (2003), *Europas historia 1780-1920 – Ett genusperspektiv*, Stockholm: Natur och Kultur

Florin, Christina (2006), *Kvinnor får röst – Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Falun: Atlas

Florin, Christina & Rönnbäck, Josefin (2001), "Gamla och nya rum i politiken: Kvinnorösträttsrörelsen som bildningsprojekt" i: *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, Red: Christer Jönsson, Stockholm: Justitiedepartementet

Hammar, Elisabet (1983), "Fostran till foglighet – Om kvinnans villkor i Rousseaus tänkande" i: *Kön, makt, medborgarskap – Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*, Red: Maud Eduards, Stockholm: Liber

Laqueur, Thomas (1994), *Om könenas uppkomst*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Manns, Ulla (1997), *Den sanna frigörelsen – Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Olsson, Lena (1986), *Kulturkunskap i förändring – Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870-1985*, Lund: Liber

Rosen, Andrew (1979), "Emily Davies and the Women's Movement, 1862-1867" i: *The Journal of British Studies*, The University of Chicago Press

Rousseau, Jean Jacques (1992), "Avhandling om ursprunget till och grundvalarna för ojämligheten mellan människorna" i: *Jean-Jacques Rousseau - Kulturen och människan – Två avhandlingar*, Uddevalla: Daidalos

Rousseau, Jean Jacques (1978), *Émile II*, Storbritannien: Stegelands förlag

Rönnbäck, Josefin (2004), *Politikens genusgränser – Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921*, Avesta: Atlas

Schmitz, Eva (1982), *Kvinnor, Kamrater... - Kvinnans roll i arbetarrörelsens uppbygge till slutet av 1930-talet*, Stockholm: Bokförlaget Röda Rummet

Stenlås, Niklas (2001), "Demokratins vedersakare? Högers kamp för och emot demokratin" i: *Rösträtten 80 år – Forskarantologi*, Red: Christer Jönsson, Stockholm: Justitiedepartementet

Wikander, Ulla (1992), *Delat arbete, delad makt: om kvinnors underordning i och genom arbetet – En historisk essä*, Uppsala: Uppsala universitet

Wikander, Ulla (1999), *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950 – Genus, makt och arbetsdelning*, Uddevalla: Atlas